

UDK 262.3 (497.5 Sarsenterum) "533" (091)
262.3 (497.5 Ston) "533" (091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 8. veljače 2006.
Prihvaćeno za tisak: 29. lipnja 2006.

Sarsenterska biskupija

Ivica Puljić

Trg Gospe od Zdravlja 1
88390 Neum
Bosna i Hercegovina

Ante Škegro

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
Zagreb
Republika Hrvatska

Spomen Sarsenterskoj biskupiji nalazimo u aktima Drugog crkvenog sabora koji se pod predsjedanjem salonitanskog nadbiskupa Honorija II. (528.-547.) održao 533. g. u Saloni. Tijekom njegova trajanja utemeljene su i nove biskupije u Sarsenteru, Mukuru i Ludru (*in Sarsentero, Muccuro et Ludro*) te posvećeni njihovi biskupi. Iz akata toga sabora proizilazi da su biskupiji Sarsenter dodijeljene bazilike s područja municipija Delontina i Stantina, Rusticijarnih Novensa odnosno Neuensa, iz Potuatika i Beuzavatika odnosno Benzavatika te još neke druge (*Sarsenterensis episcopus basilicas, quae in monicipiis Dellontino, Stantino, Nouense (Neuense) per Rusticiarum, Potuatico et Beuzavatico (Benzavatico) et supra constitutae sunt*).

Ključne riječi: rimska Dalmacija, rano kršćanstvo, Sarsenterska biskupija, Stonska biskupija

Uvod

S obzirom na činjenicu da još uvijek nema epigrafske potvrde Sarsentera (*Sarsenterum, Sarsiteron*), u potrazi za njim i za mjestima odnosno područjima podređenim jurisdikciji njegova biskupa preostaje oslanjati se na itinerarska i geografska vrela te na rezultate arheoloških istraživanja. No, da to nije nimalo laka zadaća, vidljivo je i iz činjenice da se, unatoč brojnim pokušajima, u ovom pitanju nije osobito napredovalo. S koliko se, pak, problema istraživači susreću u ovakvim pitanjima, vidljivo je i

iz primjera rimskog Delminija, koji je na duvanjskom području potvrđen s nekoliko natpisa. Ipak potraga za tim rimskim naseljem, kao i za središnjom delmatskom utvrdom Dalmionom / Delmionom (Δάλμιον / Δέλμιον), još uvijek nije okončana.¹

I.

Pregled dosadašnjih istraživanja

a) Stariji autori

Wilhelm Tomaschek (1841.-1901.) na Sarsentersku biskupiju osvrnuo se u studiji o predslavenskoj topografiji u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i susjednim područjima. Temeljem tragova antičkih objekata (grobovi, cisterne, bunari, sarkofazi, spremnici za žito i sl.) "Sarsiter" je locirao u Gorance odnosno podnožje Bile kod Polega (*sic!*) blizu Mostarskog blata. Poistovjetio ga je sa Sarsenterom – od Drugog salonitanskog sabora sjedištem biskupije *Sarsenterensis*.² Osnutak te biskupije protumačio je na osobit način³ te zaključio da su joj dodijeljeni *municipium Ad Novas* (Runović), *Stantium* (*sic!*) odnosno *Constantium*, tj. Kočerina (Široki Brijeg), *Delontium*, posjedi i ispasišta *Pecuaticum* i *Beuzavaticum*. *Delontium* ga je neodoljivo podsjećao na *Epilentium* – sa značenjem "s druge strane močvare" te ga je locirao u Posuško polje odnosno Lončare kod Imotskog (*sic!*). U *Pecuaticumu* je vidio veliko ispasište za stoku, a u *Beuzavaticumu* posjed nekog Delmata imenom *Beuza*, jer da je *Beusas* često osobno dalmatinsko ime.⁴ Tomaschekovo je mišljenje osporavao Dominik Mandić (1889.-1973.), s argumentacijom nepostojanja tragova znatnijeg antičkog naselja na tom području, teškim pristupom i nedostatkom žive vode – osnovnim pretpostavkama za nastanak i razvoj antičkih urbanih naselja.⁵

Franjo Rački (1828.-1894.) na problem Sarsenterske biskupije i mjesta uključena u njezin sastav osvrnuo se u sklopu "Salonitanske povijesti" splitskoga kroničara Tome Arhiđakona (1200.-1268.).⁶ Sarsenter je locirao na područje između Imotskog i Duvna, odnosno u Roško polje,⁷ Delontin je i on poistovjetio sa Epilentijem, ubiciravši ga između Libra i Nova u Grabovcu-Zagvozdu (Imotski),⁸ pretpostavio je da se Stantin nalazio u Krstaticama-Slivnu kod Imotskog (*forsitan in valle Krstatrice-Slivno*), Novense je izjednačio s Novama te ih locirao u Runović (Imotski),⁹ Rustici-

¹ Škegro, 2000., 395.-403.

² Tomaschek, 1880., 547.

³ Tomaschek, 1880., 547.-548.: "ut Sarsenterensis episcopatus basilicas, quae in municipiis Delontino Stantium Novense (et) per rusticaria Pecuatice et Beuzavatico supra sunt constitutae, in parochia consequatur".

⁴ Tomaschek, 1880., 548.

⁵ Mandić, 1959., 77.; 1963., 31.

⁶ Saborski akti: Farlatus, 1753., 162.-164., 173.-174.; Rački, 1874., 12.-18.; Šišić, 1914., 157.-164.; Клаић, 1967., 76.-86.; Gunjača, 1973., 50.-56.; Ivanišević, 1994., 159.-161.; Kuntić-Makvić, 1998., 997.-1002.

⁷ Rački, 1894., 16., bilj.: *Rav. cosmographi IV, 16 inter Aufustis (aufustianis, ad Fusciana) et Bistue vetus, inter Imosko et Duvno, in valle Roškopolje.*

⁸ Rački, 1894., 16., bilj.: *De Lontino videtur esse cosmographi rav. (loc. cit.) Epi-lentio, inter Libros et Novas (Imosko) in valle Grabovac-Zagvozd.*

⁹ Rački, 1894., 16., bilj.: *Novae (tab. peut. segm. VI, 4. Rav. cosmogr. IV, 16), nunc Runović (C.I.L. III, 302) in Dalmatia.*

arij je smjestio u Rastovaču (Posušje),¹⁰ Potuatik je poistovjetio s Pazinatijem,¹¹ Beuzavatik držao je koruptelom te u njemu vidio Bulsanatik, Bulsinij odnosno Vulsij, lociravši ga u Bužanin grad u duvanjskom kraju.¹²

Analizirajući podatke iz “Geografije” aleksandrijskog astronoma Klaudija Ptolomeja, Luka Jelić osvrnuo se i na biskupsku stolicu u “Sarsiteru”, tražeći joj središte u Stržnju odnosno Strmica gradu kod Šuice.¹³ Mjesta uključena u njezin sastav rješavao je tako da je *Lontino* (*Epi-Lentio* odnosno *De-Lontino*) locirao u Imotski,¹⁴ *Stantino* u Stanik istočno od Voštana (Sinj), *Novense* u Runović, *per Rasticianum* (sic!) u Rastok (Vinjani, Posušje) odnosno u Raštane (istočni dio Duvanjskog polja), *Petuatico* je izjednačio sa *Pelvaticumom* odnosno *Pelvom* te ga smjestio u Rujane (Livanjsko polje), *Beuzavatico* je poistovjetio sa *Bestuaticom* odnosno s *Bistue vetus* te ga tražio u Šuici odnosno Bužanin gradu u duvanjskom kraju.¹⁵ Ipak je naglasio da ubikacija tih mjesta nije pouzdana, ali da su se ona nalazila u duvanjskom kraju odnosno oko njega, a svakako istočno od Cetine. “Sarsiter” je poistovjetio s Delminijskom biskupijom odnosno sa sjedištem “poznate delmitanske biskupske stolice”.¹⁶ Dakako, Jelić, kao ni većina drugih autora koji su se bavili pitanjima ranokršćanske crkvene organizacije, nije ni pomišljao da u duvanjskom kraju biskupskoga sjedišta nije bilo sve do prijelaza iz 13. u 14. st.¹⁷

Na Sarsentersku biskupiju usputno se osvrnuo i Frane Bulić (1846.-1934.) u studiji o Salonitansko-splitskoj biskupiji. Mislio je da se Sarsenter nalazio u Aržanu, da je Sarsenterska biskupija utemeljena na Drugom salonitanskom saboru te da joj je prvi biskup bio Paulin. *Novense* iz njezina sastava i on je poistovjetio s municipijem *Novae*, lociravši ga u Runović. Glavni argument tomu u prilog nalazio je u trobrodnoj ranokršćanskoj bazilici (sl. 1.) iz Dikovače (Zmijavci, Imotski), koju je doveo u vezu sa Sarsenterskom biskupijom, kao što čine i autori revizijskih istraživanja tog objekta.¹⁸ Rusticiar (*Rusticiarium*) okvirno je locirao u Rastok (Vrgorac), Delontin (*Delontinum*) i Stantin (*Stantinum*) držao je nepoznatim mjestima, lociravši ih između Runovića i Trilja (Sinj), Beuzavatik (*Beuzavaticum*) je povezo sa Bužan-gradom, a za Potuatik (*Potuaticum*) konstatirao je da je nepoznate lokacije.¹⁹ Bulićeva rješenja prihvatili su i brojni drugi, među njima i Vjekoslav Klaić (1849.-1928.), Ferdo Šišić (1869.-1940.), Miho Barada (1889.- 1957.), Nikola Bilogrivić (1893.-1947.),²⁰ Ante

¹⁰ Rački, 1894., 16., bilj.: *fors Rastovača, ubi antiqua rudera visuntur.*

¹¹ Rački, 1894., 16., bilj.: *Pazinatum, municipium. Bulletino di Archaeol. e Storia dalm. XIV, 163.*

¹² Rački, 1894., 16., bilj.: *fors. corruptum pro Bulsanatico, tab. peut. (segm. VI, 4) “in monte Bulsinio”, cosmogr. Rav. IV, 16 monte Vulsii, inter Bistue et Libros, forte Bužanin grad.*

¹³ Jelić, 1898., 548., 550.; Jelenić, 1990., 15.; Stržanj kod Šuice također locira i Radimsky, 1894., 284.

¹⁴ Smatrao je da je staro ime Imotskog bilo *Saloniana* a ne *Emotha*.

¹⁵ Bužanin grad locira se u podnožje Tušnice planine kod sela Miši u duvanjskom kraju: Radimsky, 1892., 223.-224.; 1894., 284.; Mayer, 1940., 127.-128., 129.

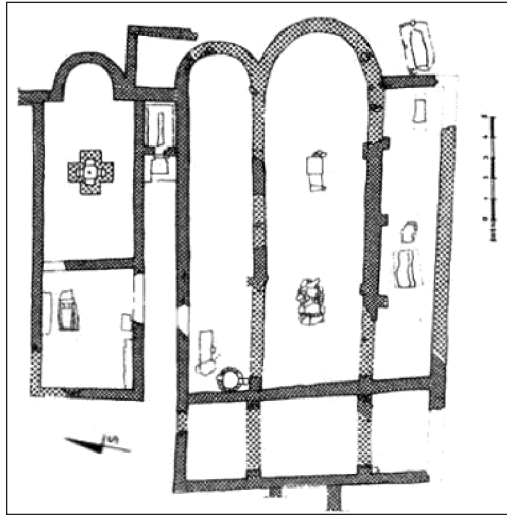
¹⁶ Jelić, 1898., 548.

¹⁷ Škegro, 2000., 102.-112.; 2002., pass.

¹⁸ Cambi – Gamulin – Tonković, 1999., 132.

¹⁹ Bulić – Bervaldi, 1912., 55.

²⁰ Bilogrivić, 1998., 35.

Sl. 1.: ranokršćanska bazilika iz Dikovače
(prema Cambi – Gamulin – Tonković)

Ujević,²¹ Krunoslav Draganović (1903.-1983.),²² John J. Wilkes,²³ Nenad Cambi,²⁴ Josip Buturac (1905.-1993.) i Antun Ivandija (1917.-1997.),²⁵ Rajko Bratož,²⁶ Juraj Kolarić²⁷ i dr. Bulićevo lociranje Sarsentera u Aržano osporio je Lovre Katić (1887.-1961.).²⁸

Klaić se o pitanju Sarsenterske biskupije i mjesta uključenih u njezin sastav najprije oslanjao na Tomaschekovo mišljenje.²⁹ Potom je, osvrćući se na Ludrumsku biskupiju (*Episcopatus Ludrensis*), konstatirao da se biskupija “Sarnitensis” zapravo odnosi na Sarnite, Sarnade odnosno Sarniclo, koje da se nalazilo oko izvora Sane u zapadnoj Bosni. To mu, međutim, nije bila zapreka da zaključi da su sarsenterskom biskupu bili dodijeljeni i Ston (*Stagnum*) i Runović (*Novense, Novae*),³⁰ čime je njegovu biskupiju učinio većom i od Salonitanske nadbiskupije.

Komentirajući akte Drugog salonitanskog sabora, Šišić je istaknuo da su se sve tri na njemu osnovane biskupije (Sarsenter, Mukur i Ludrum) nalazile zapadno od Bestoenske biskupije.³¹ I on je *Novense (municipium Novense)* locirao u Runović, Rasticijarski municipij (*mun. Rasticiarium*) stavio je u Rastok (Vrgorac), Delontin (*mun.*

²¹ Ujević, 1991., 61., 69.

²² Draganović, 1943., 97., 116.

²³ “... *ecclesia Sarsenterensis*, which has been identified with Aržana (*sic!*) near Duvno.” Wilkes, 1969., 432.

²⁴ Cambi, 2002., 206., 209.

²⁵ Buturac – Ivandija, 1973., 25.

²⁶ Bratož, 1986., 378., bilj. 80.

²⁷ Kolarić, 1993., 9.; 1998., 9.

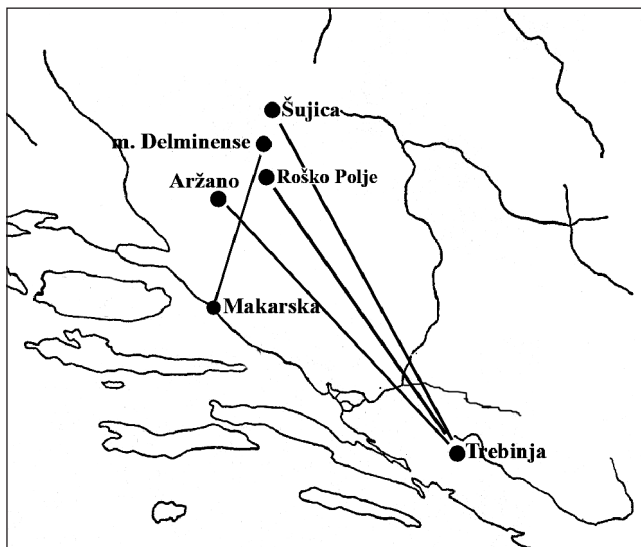
²⁸ Katić, 1959., 2.

²⁹ Klaić, 1882., 40.-41., bilj. 32.

³⁰ Klaić, 1912., 314.

³¹ O ovoj biskupiji: Škegro, 2005., 369.-389.

Delontinum) u Stolac, za Stantij (*Stantinum*) nije znao gdje se nalazio, Beuzavatik (*mun. Beuzavaticum*) tražio je u Bužan-gradu odnosno u Buškom blatu, a za Potuatik (*Potuaticum*) također je zaključio da je nepoznate lokacije.³² Unatoč više nego očiglednih nelogičnosti, rješenja Tomascheka, Račkoga, Bulića i Šišića još se uvijek susreću u stručnoj literaturi, unatoč preklapanja jurisdikcije mukurskog i sarsenter-

Sl. 2.: područje preklapanja jurisdikcije mukurskog i sarsenterskog biskupa

skoga biskupa (sl. 2.), što biskupima na Drugom salonitanskom saboru pri osnivanju novih biskupija nije bila namjera.³³

S pozivom na Jelića i Tomascheka, biskupsko sjedište *Sarsenterensis* iz akata Drugog salonitanskog sabora Nikola Vulić (1872.-1945.) poistovjetio je sa *Sarsiteronom* Anonima Ravenjanina (*Geogr. Rav. 211, 14*) te ga locirao na cestu *Aufustiana – Bistue Vetus*, neodređeno negdje na područje Dalmacije.³⁴

Osvrćući se na akte Drugog salonitanskog sabora, u raspravi o topografiji Porfirogenetove Paganije, Barada također prihvaća Tomaschek-Bulić-Šišićevo lociranje Sarsentera u Aržano i *Novensa (Novae)* u Runović. Rusticijar (*Rusticiarum*) traži u Rastoku u zaleđu Biokova odnosno u Rastočkom polju kod Vrgorca.³⁵

Draganović se prvotno bio zadovoljio konstatacijom o osnutku triju novih biskupija na Drugom solinskom (*sic!*) saboru: *Mucrum (Muccur)*, *Ludrum* i *Sarsenterum*,³⁶ a potom je zaključio da je biskupija Sarsenter možda bila i Aržano.³⁷ U “Općem

³² Šišić, 1914., 156.; 1990., 171.

³³ O ovom usp.: Barada, 1928., 46.; Mandić, 1957., 66.; 1963., 21.; Puljić, 1999., 95. i bilj. 14; Škegro, 2002. a, 45.-47.

³⁴ Vulić, 1923., 51.

³⁵ Barada, 1928., 41.

³⁶ Draganović, 1934., 4.; 1943.a, 201., 220.

³⁷ Draganović, 1943., 97., 116.

šematizmu Katoličke Crkve u Jugoslaviji” odrekao se lociranja Sarsentera u Aržano. S osloncem na Mandića i Đuru Baslera (1917.-1990.), bio ga je skloniji tražiti na području Mostara. “Na svaki način, Sarsenterum treba tražiti u bližoj okolici Mostara, ali ne u perifernom Cimu”. Preferirao je Sarsenter tražiti u Bišću polju u slivu rijeke Bune jugoistočno od Mostara, gdje da se sastaju četiri važne rimske ceste. U ranokršćanskim bazilikama u Potocima, Cimu i Žitomisljima vidio je periferne crkve Sarsenterske biskupije.³⁸

Prezentirajući rezultate istraživanja ranokršćanske povijesti na području Bosne i Hercegovine, Miroslav Vanino (1879.-1965.) zaključio je da su biskupiji Sarsenter u vrijeme njezina osnutka pripali Stolac (*Dalluntum, municipium Delontinum*) i municipij Beuzavaticum (Bužan?, Buško Blato?), a Makarskoj biskupiji (*Muccur*) Duvno (*municipium Delminense*).³⁹ Iako primarno crkveni povjesničar, Vanino se nije obazirao na preklapanje jurisdikcije biskupa spomenutih biskupija. Nije ga smetalo ni to da je Buško Blato, koje se nalazi u blizini Duvanjskog polja, dodijelio biskupu Sarsentera, a Duvanjsko polje mukurskom biskupu.⁴⁰

Unatoč činjenici da je osporavao autentičnost akata salonitanskih sabora,⁴¹ Vladimir Ćorović (1885.-1941.) mislio je da su na Drugom saboru ipak bile utemeljene biskupije u Sarsenteru, Mukuru i Ludrumu. Zaključio je da nije poznato gdje se nalazila Sarsenterska biskupija, ali da joj se položaj može utvrditi temeljem činjenice da su joj bile dodijeljene župe koje su do tada bile u sastavu Salonitanske biskupije, te da je jedna bila identična s municipijem *Novae* u Runoviću. Potom poseže za mišljenjem Mihe Barade, prema kojem da je područje Sarsenterske biskupije išlo granicom Dalmacije, Bosne i Hercegovine, od Buškog Blata preko Imotskog i doline Trebižata (Ljubuški). Ćorović je mislio da je Sarsenterskoj biskupiji pripadao i dio ljubuškog te duvanjskoga područja.⁴²

b) Suvremeni autori

Mišljenja suvremenih autora razlikuju se i o Sarsenteru kao i Sarsenterskoj biskupiji. Tako je, primjerice, Ante Ujević prihvatio Bulićevo lociranje Sarsentera na područje Aržana. Sarsenterskoj biskupiji pripisao je cijelu Imotsku krajinu, osim Zagvozda. *Novense* je i on poistovjetio s *Novama* i locirao u Runović, a Rusticijar (*Rusticitico*) u Rastok (Posušje). Za ostala mjesta Sarsenterske biskupije (*Lontino, Santino, Pecuatice, Bezzavaticio*) mislio je da se trebaju tražiti u Imotskoj krajini i susjednim općinama.⁴³

Mandić “grad Sarsiteron”, odnosno sjedište Sarsenterske biskupije, traži u antičkom naselju kod izvora Radobolje u Mostaru. Prema njegovu sudu ta je biskupija bila utemeljena za područje srednje i zapadne Hercegovine. Argumente u prilog tome tražio je u ostacima desetak antičkih naselja s područja Mostara, osam cesta koje

³⁸ Šematizam 1975., 386.

³⁹ Vanino, 1998., 144.

⁴⁰ Vanino, 1998., 150.

⁴¹ Ћоровић, 1940., 91., bilj. 4.

⁴² Ћоровић, 1940., 90.-91.

⁴³ Ujević, 1991., 61., 69.

da su se križale u antičkom naselju kod izvora Radobolje,⁴⁴ “prirodnim uvjetima” te “svrsishodnosti u ljudskim djelima”. Stolnom crkvom Sarsenterske biskupije držao je baziliku sa Zdinja (Ilići) u Mostaru, koju da je otkrio Carl Patsch (1865.-1945.).⁴⁵ Mislio je da se ta biskupija prostirala od Stoca (*Dalluntum*) do Runovića (Imotski), gdje je i on locirao *Ad Novas*, te na sjever do bosansko-hercegovačkih razvodnih planina.⁴⁶ Sarsenterska se biskupija prema Mandiću nije održala dulje od 60 do 70 godina. Propala je tijekom avarskih pustošenja, a prije slavenske doseobe.⁴⁷ Mandićevu lociranju Sarsentera na mostarsko područje išlo bi u prilog više antičkih naselja sa širem mostarskoga područja⁴⁸ te ranokršćanske bazilike iz Cima,⁴⁹ Grčina-Potoka,⁵⁰ Huma-Lišana,⁵¹ Kratine u Humilišanima,⁵² Kuta,⁵³ Sutine,⁵⁴ Tepčica⁵⁵ i Žitomislića.⁵⁶ Međutim, u Ilicima gdje Mandić traži Sarsenter, nije pronađena ranokršćanska bazilika. Unatoč tome, Mandićevo mišljenje prihvatili su Basler, Ivo Bojanovski (1915.-1993.) te Tomislav Anđelić.

S Mandićevim mišljenjem nije se slagao Bonicije Rupčić (1920.-1984.), koji je središte Sarsenterske biskupije tražio u Biskupu-Krupcu (Glavatičevo, Konjic) kod ušća Lađanice u Neretvu.⁵⁷ Međutim, Rupčićevu mišljenju ne ide u prilog činjenica da u tom mjestu nije pronađena antička bazilika, nego srednjovjekovna memorijalna crkva roda Sankovića (sl. 3.).⁵⁸ Ranokršćanska bazilika pronađena je u Barama (Tadići) kod Konjica (sl. 4.).⁵⁹ Rupčić, baš kao i Mandić, polazi od krive pretpostavke da se *Bistue Vetus*, u “Kozmografiji” Anonima Ravenjanina navedena ispred *Sarsiterona*, nalazila u Varvari (Rama) te mimo spoznaje da mjesta koja “Kozmografija” spominje nisu prenesena u kontinuiranom nizu.⁶⁰ U imenu Sarsentera Rupčić vidi naselje ilirskih Autarijata smješteno na vodi tekućici.⁶¹ Sarsentersku biskupiju traži sjeverno od Epidaurske i Naronitanske, sjeveroistočno i istočno od Makarske, a južno od Bestoenske biskupije. U njezin sastav uključivao je područje istočno od Zagvozda i duvanjskoga kraja.⁶² Delontin (*Diluntum*) locirao je u Hutovo kod Sto-

⁴⁴ Mandić, 1957., 65.-68.; 1959., 71.-77.; 1963., 19.-23., 24.-31.

⁴⁵ Mandić, 1959., 77.; 1963., 31.

⁴⁶ Mandić, 1959., 71.; 1963., 24.

⁴⁷ Mandić, 1963.a, 26.

⁴⁸ *ALBiH* 3., 283.-309.

⁴⁹ Anđelić, 1974., 179.-244.; 1980., 257.-262.; 1988., 292., br. 24.45.

⁵⁰ Miletić, 1962., 153.-157. Patsch, 1904., 271.-273.; 1904.a, 39.-43.

⁵¹ Atanacković-Salčić, 1997., 26.-27.

⁵² *ALBiH*, 3, (222.), 300.

⁵³ Atanacković-Salčić, 1988., 292., br. 24.39.

⁵⁴ Atanacković-Salčić, 1988.a, 292., br. 24.42; 1997., 24.-26.

⁵⁵ Anđelić, 1995.b, 95.-115.

⁵⁶ Anđelić, 1978.a, 293.-314.; 1980., 262.-264.; 1988.a, 292., br. 24.44; 1999.a, 1.-60.; Ribarević Nikolić, 1998., 699.-701.

⁵⁷ Rupčić, 1957., 69.-84.; 1959., 78.-87.

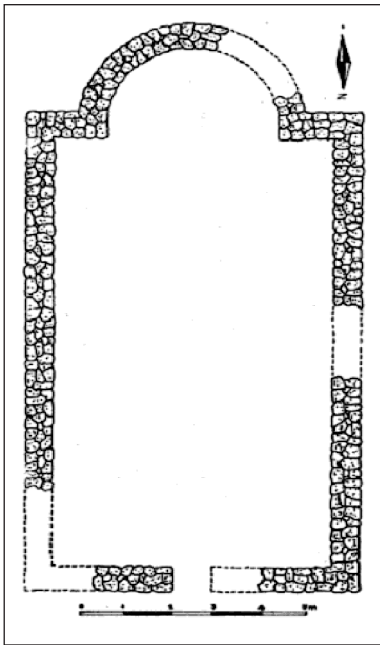
⁵⁸ Anđelić, 1973., 192.-193.

⁵⁹ Glavaš, 1986., 113.-128.

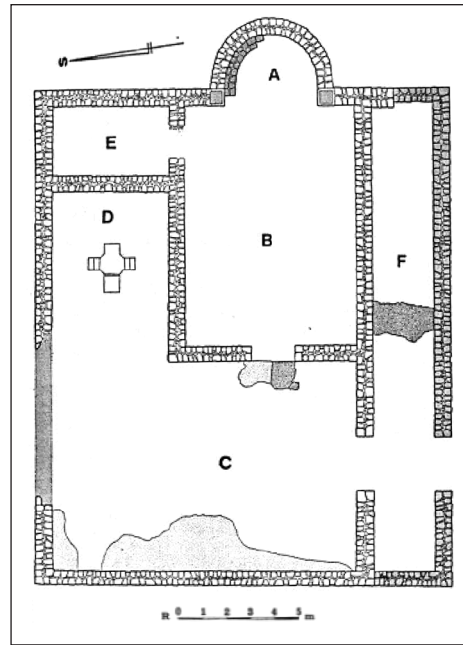
⁶⁰ Čače, 1993., 363.

⁶¹ Rupčić, 1957., 73.-74.

⁶² Rupčić, 1957., 82., 83.

Sl. 3.: crkva iz Biskupa-Krupca, Konjic (prema P. Anđeliću)

Sl. 4.: ranokršćanska bazilika iz Bara (Tadići) kod Konjica (prema Glavašu)

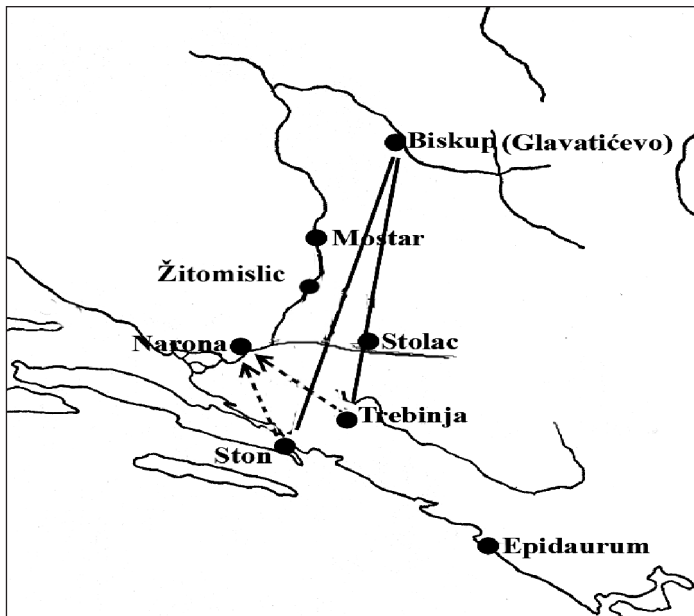
ca, *Stantinum* je poistovjetio sa Stonom, *Novense* sa *Ad Novas*, lociravši ih i on u Runović, Rusticijar (*Rusticiarum*) izjednačio je s Raštanima (Mostar), a *Potuatico* i *Beuzavatico* nije mogao identificirati. Rupčić nije prihvaćao lociranje *Beuzavatica* u Buško Blato. Uključivanjem Stoca, Stona i Runovića u sastav Sarsenterske biskupije, shvatio je da je Naronitansku i Epidaursku biskupiju sveo na vrlo male dimenzije.⁶³ Rupčićeva teza sama je po sebi kontradiktorna. Kad bi Sarsenter doista bio na području Konjica, uključivanje agera Dilunta (*Diluntum*) - u kojem se nalazilo i današnje Popovo - te stonskoga područja (*Stantino*) u sklop biskupije sa sjedištem u dalekom zaleđu *Narone*, kosilo bi se sa svrhom preuređivanja biskupijskih granica i stvaranja novih biskupija na Drugom salonitanskom saboru (sl. 5.). Isto vrijedi i za lociranje Sarsentera u Cim odnosno Žitomisliće.⁶⁴ Zanimljivo je i činjenica da je na istom salonitanskom saboru i bestoenski biskup tražio razdiobu svoje biskupije zbog njezine glomaznosti.⁶⁵ U vrlo kratkom tekstu koji se odnosi na salonitanske sabore (koji se datiraju u 530. i 532. g.) Sarsenterska biskupija i u Katoličkoj enciklopediji locira se negdje sjeverno od Mostara.⁶⁶ Ambrozije Benković pretpostavio je

⁶³ Rupčić, 1957., 83.-84.; 1959., 85.-86.

⁶⁴ Puljić, 1999., 102.

⁶⁵ Клайћ, 1967., 84.: *Andreas vir venerabilis [episcopus] bestoensis ecclesiae dixit: "Necesse nobis est bonae institutionis formam libenter amplecti, praesertim cum de sacro laudabiliter cogitatur obsequio adque ideo quaeso, ut a loco Copella et Arena usque ad has urbes basilicas, quae in mea patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locum faciatis episcopum pertinere. Tanta vexationis labore submoto, aptior mihi sollicitudo sit de sacerdotibus plebeque commissa, quanto grex dominicus vicino pastore melius gubernetur"*.

⁶⁶ *Catholic Encyclopedia*: Bosnia and Herzegovina: <http://www.newadvent.org/cathen/02694a.htm>, od 9. 1. 2006.

Sl. 5.: križanje jurisdikcije naronitanskog i sarsenterskog biskupa

da je središte Sarsenterske biskupije bilo u Dalmaciji, odnosno u Hercegovini, te da je ona obuhvaćala veliki dio Hercegovine.⁶⁷

Basler je mislio da se osnutak Sarsenterske biskupije, kao i biskupija u Balojama, Duvnu i Zenici, ne može dovesti u vezu s Istočnim Gotima niti s njihovom vladavinom.⁶⁸ Prema tom autoru kasnoantička biskupska sjedišta nalazila su se na važnijim prometnicama: Baloje na cesti *Salona - Servicij*, Delminij na spletu ceste zapadne Bosne, Bistue na cesti koja dolinom Bosne povezuje Panoniju odnosno na cesti *Salona - Domavia*, a *Sarsenterum (Sarsiteron)* na cesti *Anderba - Bistue*, poprečnoj magistrali *Jadran - kontinent*,⁶⁹ odnosno na glavnoj cesti uz Neretvu.⁷⁰ Sarsentersku biskupiju (*Sarsiteron, Sarsenterum*) Basler je najprije bio locirao u Mostar. U njezin sastav uključio je područje *Stoca (Diluntum)*, *Stantino* (uvjetno ga lociravši na područje Ljubuškog), *Nove (Runović)*, *per Rusticiarum* (uvjetno ga smjestivši u Posuški Gradac odnosno Rastovaču kod Posušja), *Potuatico* - za koji je pretpostavio da bi mogao biti u Potocima (Mostar), te *Beuzavatico*, kojem nije mogao odrediti lokaciju. Prema Basleru ta je biskupija obuhvaćala područje srednje i zapadne Hercegovine,⁷¹ no njezino središte nije mogao locirati.⁷² Nakon što je otkopan ranokršćanski kompleks u Žitomislju, Basler je Sarsentersku biskupiju doveo u vezu s njim.⁷³ Te-

⁶⁷ Benković, 1966., 16.

⁶⁸ Basler, 1972., 65.; 1993., 43.

⁶⁹ Basler, 1972., 137.; 1993., 85.

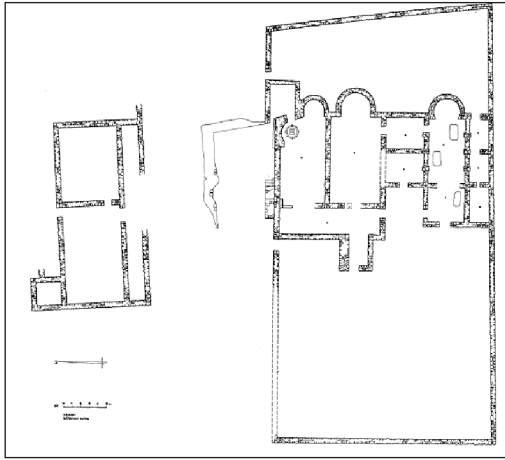
⁷⁰ Basler, 1993., 85.

⁷¹ Basler (Kujundžić), 1982., 140.

⁷² Basler, 1986., 1.9; 1990., 29.

⁷³ Basler, 1991., 3.

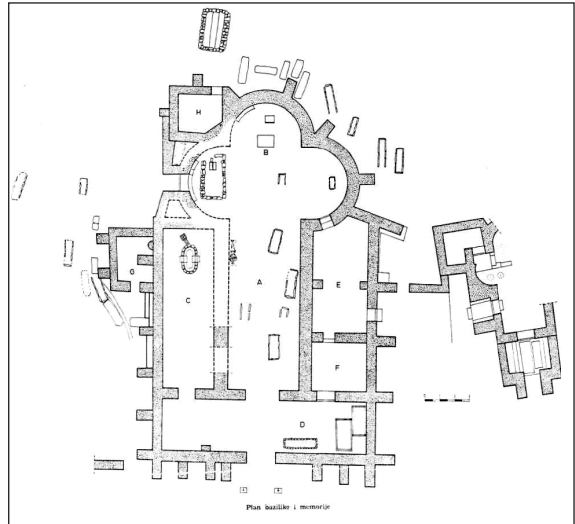
meljni argument u prilog tomu nalazio je u rasporedu prostorija tog objekta (sl. 6.) kakav da su imala ranokršćanska biskupska sjedišta.⁷⁴ Nestanak Sarsenterske bisku-

Sl. 6.: ranokršćanski objekti iz Žitomislića (prema Anđeliću)

pije stavio je u prvu polovicu 7. st.⁷⁵ Baslerovo lociranje Sarsentera u Žitomislić s rezervom su prihvatili Mile Vidović (“oko rijeke Bune ili Žitomislići”),⁷⁶ Franjo Šanjek (“Žitomislići?”),⁷⁷ Božo Goluža (“Žitomislić ili Mostar”),⁷⁸ Bruna Kuntić-Makvić (“Žitomislići?”)⁷⁹ i dr.

Istraživač ranokršćanskih objekata iz Cima i Žitomislića Tomislav Anđelić nije prihvatio Baslerovo rješenje. On u Žitomislićima ni u kojem slučaju ne vidi sjedište Sarsenterske biskupije, nego ga pripisuje nekoj ranokršćanskoj monaškoj zajednici. Tome u prilog navodi oskudnost nalaza i skromnu arhitekturu objekata iz Žitomislića. Temeljem monumentalnosti, bogatog unutaršnjeg kamenog namještaja i ornamentike, oltarnih relikvija te pravilne i solidne gradnje bazilike iz Cima (sl. 7.), središte Sarsenterske biskupije dovodi u vezu s njom.⁸⁰

Sl. 7.: ranokršćanska bazilika u Cimu (prema Anđeliću)

⁷⁴ Basler, 1984., 327., 339.-340., sl. 103.; 1990., 101.-102., sl. 47.

⁷⁵ Basler, 1982., 143.

⁷⁶ Vidović, 1996., 17.

⁷⁷ Šanjek, 1991., 9; 1996., 33; 1997., 218.

⁷⁸ Goluža, 1998., 97.

⁷⁹ Kuntić-Makvić, 2003., 38.

⁸⁰ Anđelić, 1980., 262.-262.; 1999.a, 37.; 1999.c, 5.

Andelićevo mišljenje prihvatili su Snježana Vasilj⁸¹ i Anđelko Barun,⁸² a Pascale Chevalier nije sigurna je li u Cimu bila Maktaritanska biskupija (*ecclesia Mactaritana*, sic!) ili biskupija *Sarsenterum*.⁸³ Posljednju alternativno locira u Aržano odnosno Mostar ("Aržano? ou Mostar?").⁸⁴

Josip Buturac i Antun Ivandija mislili su da su na Drugom salonitanskom saboru na području solinske metropolije osnovane četiri nove biskupije: *Mucur* (Makarska), *Ludrum* (u Kninskom polju ili uz rijeku Cetinu), *Sarsenterum* (Aržano) i *Baloie* (oko izvora rijeke Sane).⁸⁵ Naglasili su da su tome "prigovarali u Rimu", jer da su tako i manja mjesta dobila biskupe u kojima su duhovnu pastvu mogli obavljati i obični svećenici.⁸⁶

Najapsurdnije mišljenje o Sarsenterskoj biskupiji iznio je Enver Imamović, prema kojemu joj je pripadao "današnji Stolac (*municipium Diluntum*) i municipij Beuzavaticum (možda Bužan, Buško Blato), biskupiji u Makarskoj Duvno, a biskupiji u Ludrumu (možda današnji Knin) pripao je Glamoč s okolicom, kao i Sarziaticum".⁸⁷ Imamović se nije zapitao kako je moguće da biskupiji kojoj je središte u Sarsenteru pripadne područje Stoca u istočnoj Hercegovini i Buškog Blata na sjeverozapadu Hercegovine, a Duvno, od Buškog Blata udaljeno nekoliko kilometara, biskupiji sa središtem u podbiokovskom Mukuru. Da je Sarsenterskoj biskupiji doista i pripadalo područje od Buškog Blata na zapadu do Stoca na istoku, kao što tvrdi Imamović, presijecao bi ga teritorij Naronitanske biskupije, što saborskim ocima 533. g. nikako nije moglo biti na pameti. Imamović je morao znati da se prilikom osnivanja novih biskupija vodilo računa da im prostor mora zemljopisno biti logičan, gospodarski moćan, u skladu s potrebama crkve i klera te učinkovitije kristijanizacije.⁸⁸

Cambi pretpostavlja da se biskupija Sarsenter nalazila u blizini Mostara, do kuda se do njezina osnutka prostirala Naronitanska biskupija. Misli da točan položaj sjedišta te biskupije nije konačno utvrđen. Prema Cambiju Naronitanska biskupija prostirala se na jugoistok južnije i od Pelješca. Time pokazuje da ne prihvaća uključivanje stonskoga područja u sklop Sarsenterske biskupije.⁸⁹ Na kraju je i Cambi uz ogradu prihvatio Buličevo lociranje Sarsentera u Aržano.⁹⁰

Bojanovski je *Sarsiteron* Anonima Ravenjanina poistovjetio sa *Sarsenterumom* iz akata salonitanskih sabora. U njemu je vidio biskupsko sjedište iz 533. godine, te ga je, uz izvjesnu rezervu, povezao s bazilikom u Cimu.⁹¹ O Sarsenterskoj biskupiji tražio je kompromis između Mandićeva i Rupčićeva rješenja, pa je u Konjic locirao

⁸¹ Vasilj, 1993., 17.-18.

⁸² Barun, 2003., 48.

⁸³ Chevalier, 1995., 394.-395., 400.

⁸⁴ Chevalier, 1995.a, 195., 22, karta 2.

⁸⁵ *Baloie* se locira u antičko naselje na Gromilama (Grad) u Šipovu: Bojanovski, 1968., 1.-4.; 1974., 347.-369.; 1988., 287.-292., 292., 329., 374.; 1991., 287.-289.

⁸⁶ Buturac – Ivandija, 1973., 25.

⁸⁷ Imamović, 1983., 45.

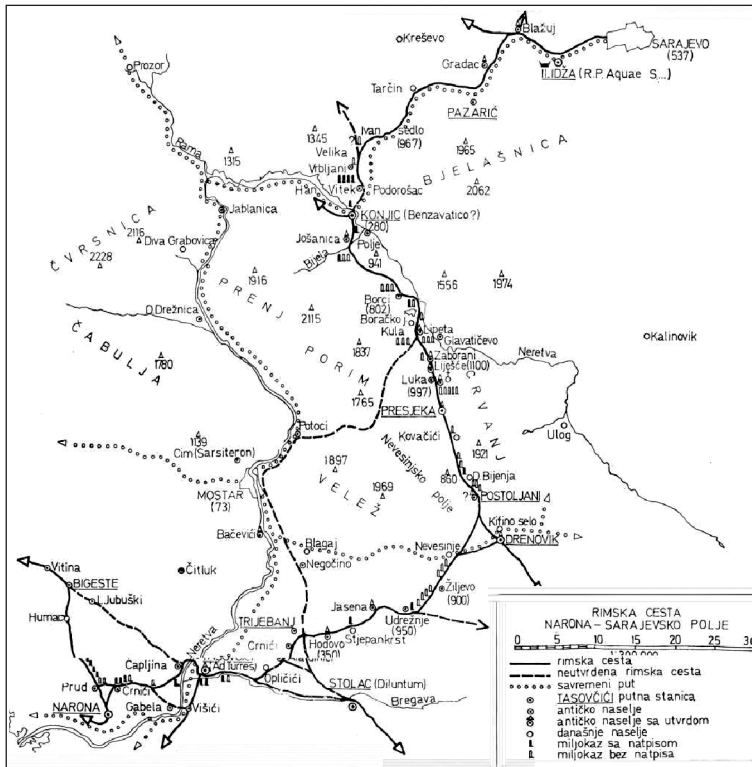
⁸⁸ Cambi, 2001., 11.

⁸⁹ Cambi, 1985., 35.

⁹⁰ Cambi, 2002., 206., 209.

⁹¹ Bojanovski, 1988., 381.

jedan od tri neidentificirana municipija iz sastava Sarsenterske biskupije – Potuatik (*Potuatico*; *mun. Potuaticum*?). *Dellontino* je i on tražio u Stocu, *Stantino* u Stonu, a *Novense* (*Novae*) na Imotskom polju. Neidentificiranima je držao *per Rusticiarum*, *Potuatico* i *Benzavtico*. Trasirajući rimsku cestu *Narona* – Sarajevsko polje preko Nevesinjskoga polja,⁹² Boraka, Konjica i Ivan planine (sl. 8.),⁹³ *per Rusticiarum* locira na Nevesinjsko polje, *Potuatico* (*mun. Potuaticum*?) u Konjic, a *Benzavtico* sa zadržkom u Ramu. Međutim, ostavio je i druge mogućnosti.⁹⁴ Prvotno je mislio da je Sarsiteron najvjerojatnije bio u Cimu, Benzavatik (*Benzavatico*) u Konjicu, Rusticiarij (*per*

Sl. 8.: rimska cesta *Narona* – Sarajevsko polje (prema Bojanovskom)

Rusticiarum) na Nevesinjskom polju i Potuatik (*Potuatico*) u Glavatičevu na gornjoj Neretvi.⁹⁵ U svim spomenutim mjestima Bojanovski je nalazio ranokršćanske župe (*parochia*).⁹⁶ Međutim, odlični poznavatelj topografije konjičkoga kraja Pavao Anđelić (1920.-1985.) nije ostavio nikakvu mogućnost za lociranje Sarsentera ili bilo kojeg mjesta Sarsenterske biskupije na područje Konjica.⁹⁷

⁹² Bojanovski, 1978., 66.-98.

⁹³ Bojanovski, 1988., 135., bilj. 14.

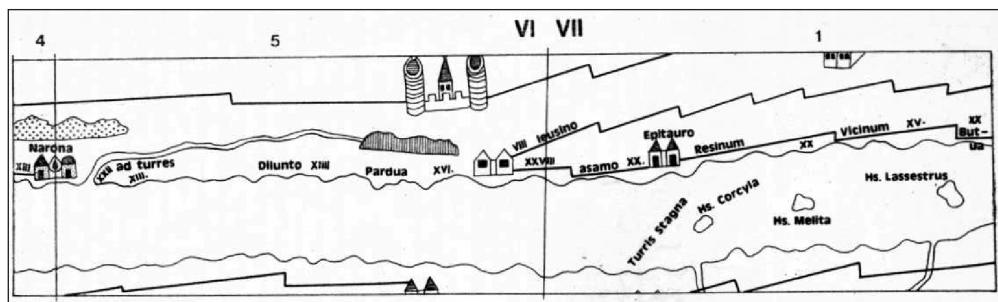
⁹⁴ Bojanovski, 1988., 135.

⁹⁵ Bojanovski, 1978., 114.

⁹⁶ Bojanovski, 1978., 114.; 1988., 135.

⁹⁷ Anđelić, 1973., 103.-108., 175., 192.-193.

Ante Dračevac (1920.-1993.) držao je vrlo vjerojatnim da je Sarsenterska biskupija bila utemeljena za područje Zahumlja (Hum), Pelješca i Primorja sve do Rijeke Dubrovačke te da se Sarsenter treba locirati na područje Mostara. Prema Dračevcu Sarsenterska biskupija propala je u vihoru provale Slavena i Avara 614./615., istovremeno kad i *Salona*, no da kršćanstvo na njezinom području nije potpuno uništeno, jer su se brojni starosjedioci sklonili u planine, nepristupačna brda, na jadransku obalu te na dalmatinske otoke. Sarsenterska biskupija prema njegovom je mišljenju bila obnovljena kao Zahumska odnosno Stonska biskupija.⁹⁸ *Stantaniju* Barskog nadbiskupa Grgura (Popa Dukljanina) taj je autor poistovjetio sa *Stantinom* Sarsenterske biskupije odnosno sa *Turris Stagna* s *Tabule Peutingerianae* (sl. 9.) te ih loci-

Sl. 9.: *Turris Stagna* na *Tabuli Peutingeriani* (prema Kozličiću)

rao u stari Ston (Stari Grad i brdašce Sv. Mihajla i Gorice).⁹⁹ Dračevac je isticao da je Ston 533. bio župa Sarsenterske biskupije te da je Zahumska (Stonska) biskupija njezina zakonska nasljednica na istom području na kojem se prostirala i Sarsenterska biskupija.¹⁰⁰

Mišljenje Vinicija B. Lupisa blisko je mišljenju Dračevca. Lupis ističe da je biskupskom središtu u Stonu "koji je imao sve strateške i gospodarske prednosti da postane novim centrom", pripao teritorij i Naronitanske i Sarsenterske biskupije, odnosno područje od Neretve do Dubrovnika, a u unutrašnjosti do gorskog vijenca sjevernih hercegovačkih planina. Prema Lupisu pretpostavke za traženje *Stantinuma* u Stonu jesu njegova pogodna morska luka, njegovo plodno polje i mogućnost utvrđivanja na brdu Stari Grad i Sv. Mihajlo. Tome u prilog navodi zaklonjenost Stona od glavnih komunikacija i blizinu dobro utvrđenog pomorskog pravca, što je omogućilo produžetak života u novonastalim okolnostima. Lupis ističe da je Stonsko-zahumska biskupija izrasla na tradiciji Naronitanske i Sarsenterske biskupije.¹⁰¹

Na Sarsentersku biskupiju osvrnuo se i Veljko Paškvalin, koji misli da ne postoje pouzdani argumenti za lociranje Sarsentera u Cim.¹⁰² Pri tom se poziva na Bojanovskog, koji je držao da je područje od Mostara - zapadno od Neretve - Kočerina - Posušje kao samostalni municipij bio izdvojen iz agera kolonije *Narone*. Istočni dio

⁹⁸ Dračevac, 1987., 78.

⁹⁹ Dračevac, 1988., 84.

¹⁰⁰ Dračevac, 1987., 78.; 1988., 85.

¹⁰¹ Lupis, 2000., 12.-13. i bilj. 6.; 2001., 198.-199., i bilj. 6.

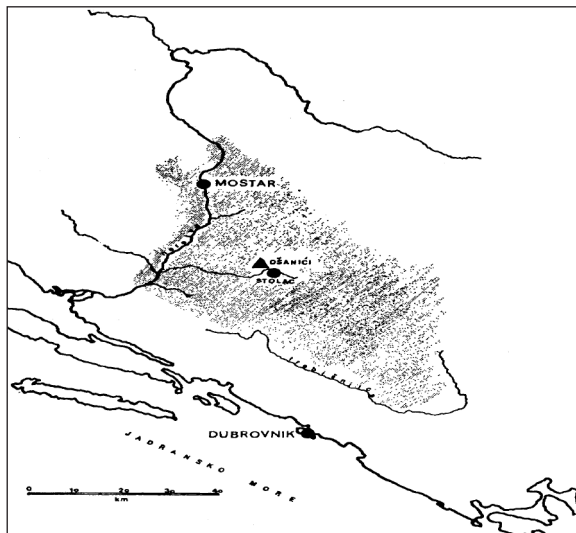
¹⁰² Paškvalin, 1999., 47.-83.; 2003., 245.-270.

Mostara (Bijelo polje, Bišće polje i sl.) Paškvalin stavlja u ager *municipiuma Diluntuma*.¹⁰³ Na kraju Paškvalin dvoumi je li se u Stocu nalazio *Sarsenterum* ili *Diluntum*.¹⁰⁴

Ivo Goldstein osnutak biskupija Sarsenterum, Mukur i Ludrum traži u “nemogućnosti da se prostrani teritorij salonitanske biskupije valjano nadzire” (*sic!*). Središte Sarsenterske biskupije locira u blizinu Aržana, a Sarsentersku biskupiju, kao i Imamović, proteže od Buškog blata do Stoca¹⁰⁵ te ističe da “županija Imota nasljeđuje poziciju parohije Sarsenterum” (*sic!*).¹⁰⁶

Slobodan Čače siguran je da je *Sarsiteron* iz “Kozmografije” Anonima Ravenjani na isto što i *Sarsenterum* iz akata Drugog salonitanskog sabora. Traži ga negdje na području zapadne Hercegovine, odnosno na širem području Mostara, ali ne u Cimu. Prihvaća lociranje Delontina (*Dellontino*) u Stolac, a Nova (*Novae*) u Runović, a ističe da su *Beuzavatico*, *Potuatico* i *Stantino* nepoznate lokacije.¹⁰⁷

Problemom Sarsenterske biskupije najviše je bio zaokupljen Ivica Puljić,¹⁰⁸ koji je traži na području koje je nekad nastavao ilirski plemenski saveza Daorsa (“državica Daorsa”), a Sarsenter u središtu toga područja – Stocu (sl. 10.). Puljić je upozorio na nelogičnosti koje su stvarane prilikom potrage za Sarsenterskom biskupijom odnosno municipija uključenih u njezin sastav. Sarsentersku biskupiju locira na područje između Naronitanske i Epidaurske te Martaritanske i Bestoenske biskupije.¹⁰⁹ *Stan-*

Sl. 10.: plemensko područje Daorsa
(prema Marijanu)

¹⁰³ Paškvalin, 1999., 48., 82.; 2003., 246., 269.

¹⁰⁴ Paškvalin, 2003., karta nakon str. 349.

¹⁰⁵ Goldstein, 1995., 61.

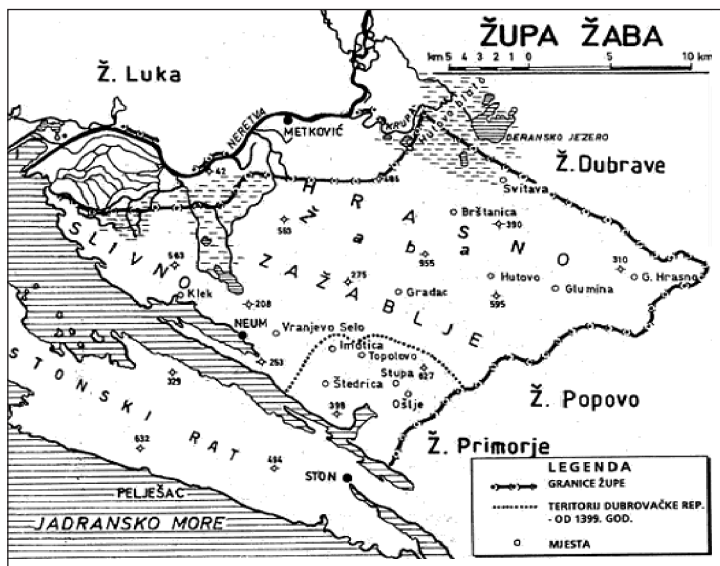
¹⁰⁶ Goldstein, 1995., 163.

¹⁰⁷ Čače, 1993., 390.-391.

¹⁰⁸ Puljić, 1994., 129.-131; 1995., 22.-26.; 1996., 92.-98.; 1997., 13; 1999., 93.-116.

¹⁰⁹ Puljić, 1994., 129.-130.

tino, iz njezinog sastava, poistovjećuje sa Stonom, a *Delontino* - temeljem natpisa dekuriona delontinskoga municipija (*municipium Delunti*),¹¹⁰ *Tabule Peutingerianae* te Antoninova Itinerara locira na Trebinju u Popovu.¹¹¹ Ostale municipije iz sastava te biskupije traži u središnjoj Hercegovini na području od Mostarskog Blata i Potočka (Mostar) do Jablanice i Konjica.¹¹² Puljić također ističe da antičke ceste i naselja na području istočne Hercegovine nisu dovoljno poznati.¹¹³ Čitajući u najstarijem kodeksu *Historije Salonitane Maior Novense (Nouense)* kao *Neuense (Neuense)*, traži ga na području Neuma (*Neon, Novum*) u srednjovjekovnoj župi Žapska (Zažablje) ili u Nevesinju u istočnoj Hercegovini (sl. 11.).¹¹⁴ U prilog tome navodi više antičkih lokaliteta i objekata s neumskog područja.¹¹⁵ Povodeći se za Baslerom, i Puljić

Sl. 11.: srednjovjekovna humska župa Žaba (prema P. Anđeliću)

Potuatik (*Potuatico*) locira u Potoke (Mostar), Rusticiarij (*per Rusticiarum*) u Raštane s desne strane Neretve, Beuzavatik locira u Žvatić (*Beu-Zavatic-o*) kod Zvonigrada u Mostarskom Blatu odnosno alternativno na Bišću.¹¹⁶ Puljić također misli da je Sarsenterska biskupija preživjela seobu naroda kao Stonsko-humska biskupija koja je obuhvatila isto područje kao i Sarsenterska biskupija.¹¹⁷ U prilog tome navodi činjenicu da je Ston od 533. bio "župa" Sarsenterske biskupije te da je u njega izbjegao

¹¹⁰ Sergejevski, 1935., 17.-18, T. IV, sl. 1; Bojanovski, 1977., 84; Atanacković-Salčić, 1979., 7.-40.; *ILLug. 1740: D(is) m(anibus) s(acrum) / P. Aplio Pl[as]/so patri pientis/[s]imo dec(urioni) m(unicipii) Dil(unti) /^s et M[...].c[...]/ infelicissi/ma(e) def(unctae) an(norum) VIII (?) / P. Aplius Anni/us v(ivus) sibi et / suis fecit.*

¹¹¹ Puljić, 1994., 130; 1995., 23.; 1996., 93.

¹¹² Puljić, 1995., 22.; 1996., 91.-98.

¹¹³ Puljić, 1995., 23. i bilj. 53.

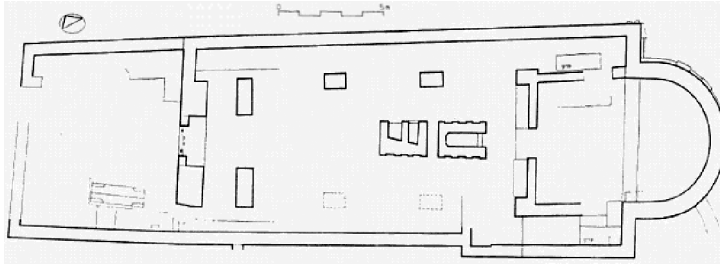
¹¹⁴ O župi Žaba: Anđelić – Sivrić – Anđelić, 1999., 47.-69.

¹¹⁵ Puljić, 1994., 130.; 1995., 23.-24.; 1996., 94.-95.

¹¹⁶ Puljić, 1994., 130.; 1995., 24. i bilj. 54.; 1996., 94.-95.

¹¹⁷ Puljić, 1995., 24., 25.

sarsenterski biskup, baš kao što su i biskupi Epidaura i *Salone* izbjegli u utvrđeni Ragusij odnosno u Dioklecijanovu palaču u Splitu.¹¹⁸ Inače, matičnom crkvom kasnoantičke stonske župe (*parochia*) drži se bazilika posvećena Sv. Mandaljeni s Gorice (sl. 12.), koja je također preživjela avarsko-slavensku doseobu.¹¹⁹ Puljić naglašava da

Sl. 12.: crkva Sv. Mandaljene (prema Fiskoviću)

se pri utvrđivanju područja Sarsenterske biskupije nije vodilo računa ni o njezinoj veličini, ni o prostornoj povezanosti, baš kao ni o odnosu spram susjednih biskupija. Kao primjer navodi lociranje Rusticarija (*Rusticiarum*) u Rastok (Vrgorac), koji gravitira središtu Naronitanske biskupije – *Naroni*, a ne drugim mjestima u koja se locira središte Sarsenterske biskupije.¹²⁰ Puljić Sarsenter traži u Stocu,¹²¹ gdje su potvrđeni ostaci značajnijeg antičkog naselja, a ne, kao što je uobičajeno, u *Diluntumu*.¹²² U prilog tome navodi “Kozmografiju” Ravenskog Anonima, u kojoj mu nema spomena. Puljić iz toga zaključuje da *Diluntum* i nije bio osobito važno mjesto da bi bilo biskupskim sjedištem.¹²³ U prilog Puljićeva lociranja Sarsentera u Stolac ne ide činjenica da u tom mjestu nije pronađena ranokršćanska bazilika. Međutim, nije isključeno da se njezini ostaci nalaze na području Podgrada odnosno ispod *Careve džamije* u Stocu, koja je sigurno podignuta na temeljima nekog kršćanskoga sakralnog objekta¹²⁴ ili negdje drugdje u Stocu - gdje sustavnih arheoloških istraživanja nije ni bilo.¹²⁵ Ne treba smetnuti s uma činjenicu da su u Stocu ranokršćanski sakralni objekti (*domus ecclesiae*) postojali još u pretkonstantinovsko doba.¹²⁶

S osloncem na činjenicu postojanja impozantnog urbanog naselja te dvije monumentalne utvrde u Gracu kod Posušja, Petar Oreč sjedište Sarsenterske biskupije dovodi u vezu s dvojnomo ranokršćanskom bazilikom u ovom mjestu (sl. 13.).¹²⁷

U novije vrijeme gotovo bez ikakvih argumenata tezu o Aržanu kod Imotskog kao Sarsenteru, odnosno plemenskom savezu Sardijata kao području na kojem se pro-

¹¹⁸ Puljić, 1995., 25.-26.

¹¹⁹ Fisković, 1980., 222., 224.

¹²⁰ Puljić, 1996., 93., bilj. 19.

¹²¹ Puljić, 1999., 93.-116.

¹²² Bojanovski, 1988., 88.-102., 93., 97., 99.-100., 102.

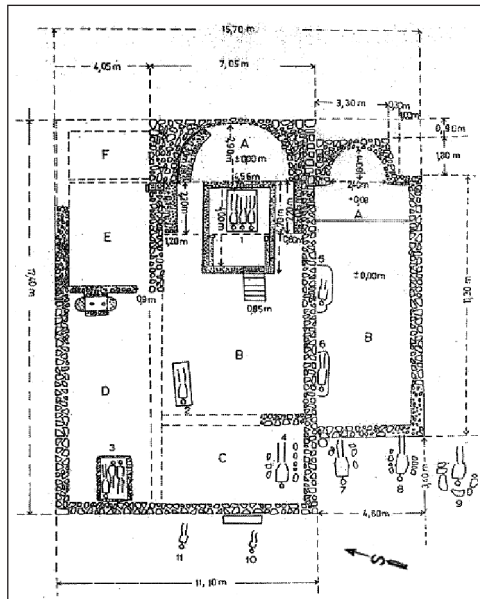
¹²³ Puljić, 1996., 93.-94.

¹²⁴ *Hercegovina* 1985., 134; Hasandedić, 1990., 9.; 1997., 14/90.

¹²⁵ Atanacković-Salčić, 1979., 7.-40.

¹²⁶ Truhelka, 1892., 356.-358.; 1931., 100.-102.; Basler, 1976., 88.-89.; 1986., 17.; 1988., 31.; 1990., 25.; 1990., 25.

¹²⁷ Oreč, 1982., 55.-85.; 1994., 86.; 1996., 135.-136.

Sl. 13.: ranokršćanska bazilika sa Brižaka u Gracu kod Posušja (prema Oreču)

stirala Sarsenterska biskupija, iznova plasira Ivan Cicvarić.¹²⁸ Cicvarić, baš kao i Ivo Goldstein, smatra da je tijekom ranog srednjeg vijeka područje Sarsenterske biskupije pokrila županija Imota.¹²⁹

Na problem *Diluntuma*, odnosno Sarsenterske biskupije, osvrnuo se i Ante Škegro u raspravi o predosmanlijskom kršćanstvu na području Stoca. Temeljem natpisâ sa spomenom općinskog vijeća (*ordo decurionum*) iz ovog mjesta¹³⁰ i Trebinje,¹³¹ i on je *Diluntum* tražio u Stocu.¹³² Istaknuvši važnost kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih crkava sa stolačkoga područja,¹³³ zaključio je da im je sudbina, kao i usud drugih antičkih objekata s područja Stoca, bila zapečaćena ratnim pustošenjima 534. i 535., kada su tijekom rekonkviste bizantskog cara Justinijana (527.-565.) iz Dalmacije potiskivani Ostrogoti.¹³⁴

Na problem Sarsenterske biskupije, u raspravi o prostoru i granicama Naronitanske biskupije, osvrnuo se i Jakov Vučić.¹³⁵ Nakon selektivnog pregleda dosadašnjih po-

¹²⁸ Cicvarić, 2000., 17., 18.

¹²⁹ Cicvarić, 1998., 257.

¹³⁰ *CIL III, 13874*; Bojanovski, 1973., 151., bilj. 54: -----/ [--- m]atri k(astrorum?) ----? / [---] sc(---) ob[--- / ---?] dicati(ssimus?)---? [--- /m ---? /⁵---] cos[---?/---] un[---?] l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum) [---?].

¹³¹ Bojanovski, 1977., 83.-86.: *D(is) M(anibus) S(acrum) / P(ublio) Aplio Plas/so patri pientis/simo dec(urioni) m(unicipii) Dil(unti) /⁵ et A[n]niae fil(iae) infelicissi/mae def(unctae) an(norum) VIII. / P(ublius) Anni/us v(ivus) sibi et /¹⁰ suis fecit.*

¹³² Škegro, 2001., 72.-78.; 2002., 11.-25.

¹³³ Anđelić, 1999., 117.-120.

¹³⁴ Škegro, 2002., 15.-16.

¹³⁵ Vučić, 2005., 164., 165.-166.

kušaja njezinog lociranja, koncentrirao se na osporavanje pokušaja Ivica Puljića da Sarsenter locira u Stolac, *Diluntum* odnosno *Dellontino* u Trebinju (Popovo), *Novense* (*Neuense*) u Neum i *Stantina* u Ston. Vučić ostaje uz dosadašnja lociranja *Diluntuma* odnosno *Delontina* u Stolac, baš kao i *Novensa* u Runović. Ujedno ističe da je teško očekivati da bi *Stantino*, koji karakterizira znatnim limitiranim dijelom naronitanskog agera, bio izdvojen iz sastava Naronitanske biskupije i bio priključen novoutemeljenoj Sarsenterskoj biskupiji. S temeljnim osloncem na Čačino raščlanjivanje tzv. unutarnjeg niza naselja iz "Kozmografije" Anonima Ravenjanina te na podjednaku udaljenost Stoca (*Delontino*) i Runovića (*Novense*) od Mostara, cestovnu mrežu i bogatstvo ranokršćanskih nalaza, Vučić preferira lociranje Sarsentera u Mostar.¹³⁶ Vučićevo definiranje i lociranje središta Sarsenterske biskupije i pojedinih mjesta uključenih u njezin sastav nije utemeljeno na sveobuhvatnom sagledavanju dosadašnjih rezultata istraživanja, a pogotovo ne na temelju svih raspoloživih vrela, posebice srednjovjekovnih. S obzirom na temu kojom se bavio, to se nije moglo ni očekivati. Međutim, i u tim se okolnostima pri donošenju egzaktnih zaključaka mora postupati izrazito oprezno i prvenstveno s osloncem na izvornu građu i vlastita prosuđivanja.

U svom osvrtu na početke kršćanstva na području istočnohercegovačke župe Dubrave Radoslav Dodig nije se osobno izjašnjavao o ubiciranju Sarsentera niti subjekata uključenih u sastav Sarsenterske biskupije, ali je naglasio da se s dosta sigurnosti može tvrditi da je područje Dubrava u 6. st. ipak pripadalo ovoj biskupiji.¹³⁷

II.

Što govore vrela?

Sarsenterska se biskupija spominje u aktima Drugog crkvenog sabora održanog 533. g. u *Saloni* pod predsjedanjem salonitanskog nadbiskupa Honorija II. Kao što je poznato, akti salonitanskih sabora pridodani su nekim rukopisima "Salonitanske povijesti" splitskog kroničara Tome Arhiđakona, poznate pod imenom *Historia Salonitana Maior*. Njihovu je autentičnost osporavao još Ivan Lučić (1604.-1679.)¹³⁸ a u najnovije vrijeme Ivo Babić.¹³⁹ Suprot njima, autentičnima ih drže Daniele Farlati (1690.-1773.),¹⁴⁰ Ignacije Batthyán (1741.-1798.),¹⁴¹ Franjo Rački,¹⁴² Ferdo Šišić,¹⁴³ Velimir Blažević,¹⁴⁴ Nada Klaić (1920.-1988.),¹⁴⁵ Stjepan Gunjača (1909.-1981.),¹⁴⁶ Milan Ivanišević¹⁴⁷ i dr.

¹³⁶ Vučić, 2005., 166.

¹³⁷ Dodig, 2006., 13.-14.

¹³⁸ Lucius, 1673., 73.: "... et quaecunque in illo de actis conciliorum Dalmatiae, epistolis papalibus et epistaphio Zvonimiri regis scripta sunt, ea omnia ficta et supposititia sunt".

¹³⁹ Babić, 1993., 33.-36.

¹⁴⁰ Farlati, 1753., 162.-164.; 173.-174.

¹⁴¹ Batthyán, 1785., 285.-293.

¹⁴² Rački, 1894., 13.-18.

¹⁴³ Šišić, 1914., 157.-164.

¹⁴⁴ Blažević, 1967., 9.-11., nr. 8., 9.

¹⁴⁵ Клаић, 1967., 76.-85.

¹⁴⁶ Gunjača, 1973., 50.-56.

¹⁴⁷ Ivanišević, 1994., 159.-161.

Historia Salonitana Maior

Akte Prvog salonitanskog sabora posljednji je supotpisao svećenik Vital (*Vitalis presbyter*), kojeg najstariji rukopis *Historije Salonitane Maior* vatikanske Kongregacije za širenje vjere (*Congregatio de propaganda Fide*) oslovljava sarnienskim (*sarniensis*) odnosno sarniteskim (*sarnitesis*), a Barberinski rukopisi sarnitenskim (*sarnitensis*). Temeljem toga neki autori Vitala drže sarsenterskim svećenikom (*sarsenterensis*).¹⁴⁸ Ako je to uistinu isto mjesto koje je na Drugom salonitanskom saboru postalo biskupijom, onda je Sarsenter i prije osnutka biskupije imao osobit ugled zbog kojeg je i postao biskupskim sjedištem.

Na Drugom salonitanskom saboru Sarsenter se spominje u kontekstu posvete trojice novih biskupa (*in Sarsentero, Muccuro et Ludro episcopi debeant consecrari*) te prilikom izbora svećenika Paulina za biskupa (*in Sarsentero Paulinum presbiterum*).¹⁴⁹ Sarsenterski biskup (*sarsinterensis*) spominje se i prilikom izbora mjestâ za novoustrojene biskupije.¹⁵⁰ Konačno je akte Drugog salonitanskog sabora supotpisao i sarsenterski biskup Paulin (*Paulinus episcopus ecclesie sarseterensis*).¹⁵¹

Iz prethodnoga proizlazi da je u vrijeme kasne antike na području Salonitanske metropolije utemeljena i Sarsenterska biskupija (*Ecclesia sarsenterensis, sarsinterensis, sarsiterensis*) u mjestu Sarsenter (*Sarsenterum*). *Historia Salonitana Maior* ne precizira gdje se to mjesto nalazilo. Međutim, s obzirom na redosljed novoosnovanih biskupija moglo bi ga se tražiti istočno od biskupije Mukur (*Muccur*). *Historia Salonitana Maior* svjedoči da je Sarsenter urbano naselje, koje je bilo prvo među municipijima dodijeljenih sarsenterskom biskupu. Iz riječi salonitanskog nadbiskupa Honorija II. izrečenih prije odluke o uspostavi novih biskupija, razvidno je da se u tome primarno vodilo računa o kanonskim propisima vezanim za biskupska sjedišta. Posebno se pazilo da se ne bi naštetilo dostojanstvu biskupske službe.¹⁵² Još je 343./344. g. i pokrajinski sabor u Serdici (Sofija)¹⁵³ odredio da "nije dopušteno rediti biskupa u bilo kakvom selu ili u omanjem naselju; gdje je dovoljan jedan svećenik, nije potrebno da tu bude i biskup da se ne bi biskupovo ime i njegovo dostojanstvo ponižavalo".¹⁵⁴ Tih su se normi pridržavali i saborski oci 533. g., kad su birali središta za nove biskupije.¹⁵⁵ O čuvanju dostojanstva biskupske službe brinulo se i zakono-

¹⁴⁸ Farlati, 1753., 172.; Batthyán, 1785., 290.; Šišić, 1914., 157., 161; Клайћ, 1967., 81. bilj. 221.

¹⁴⁹ Farlati, 1753., 173.; Batthyán, 1785., 291.; Rački, 1894., 16., bilj.; Šišić, 1914., 162.; Клайћ, 1967., 83.; Gunjača, 1973., 54.; Ivanišević, 1994., 161.

¹⁵⁰ Farlati, 1753., 173.; Batthyán, 1785., 291.; Rački, 1894., 18., bilj.; Šišić, 1914., 162; Клайћ, 1967., 83.; Gunjača, 1973., 54.; Ivanišević, 1994., 161.

¹⁵¹ Farlati, 1753., 174; Batthyán, 1785., 293; Rački, 1894., 18., bilj.; Šišić, 1914., 164.; Клайћ, 1967., 85.; Gunjača, 1973., 56.; Ivanišević, 1994., 161.

¹⁵² *Ad ordinandum nuper episcoporum curam, facta distributione, credimus pertinere, presertim cum nihil canonicis sit contrarium constitutis, quia nec episcopalis vilescit auctoritas... Quapropter, quos vel in quibus locis episcopi debeant consecrari, diligentius pertractemus.* Клайћ, 1967., 82. (615 r).

¹⁵³ O ovom saboru: Bratož, 1987., 154.-155.

¹⁵⁴ Kurtscheid, 1951., 107.: "*Licentia danda non est ordinandi episcopum aut in vico aliquo aut in modica civitate, cui sufficit unus presbyter, quia non est necesse ibi episcopum fieri ne vilescat nomen episcopi et auctoritas*".

¹⁵⁵ *Tractatu itaque habito, adicto, quomodo hoc comuni noscitur sedisse consilio, ut in Sarsentero, Muccuro et Ludro episcopi debeant consecrari futurorum personas antistitum decretorum tenor adsignet.* Клайћ, 1967., 82 (615r).

davstvo cara Justinijana za vrijeme čijeg vladanja su te biskupije i utemeljene. Osnivanje novih biskupija zakonodavstvo ovog cara nije dopuštalo ni u ruralnim a ni u manjim urbanim mjestima.¹⁵⁶ Sudeći po aktima splitskog sabora iz 925. g., ta je praksa vrijedila i na hrvatsko-dalmatinskom području.¹⁵⁷ U tom kontekstu razumljiv je i govor nadbiskupa Honorija II., u kojem naglašava brigu za nepovrjedivošću kanonskih propisa i biskupskoga dostojanstva kao i važnost novih biskupskih sjedišta za koja se biskupi posvećuju. Za posljednje se upotrebljava izraz *debere* (morati), koji naglašava snažnu moralnu obvezu.¹⁵⁸ Posvetu novih biskupa prihvatili su svi biskupi sudionici Drugog salonitanskog sabora.¹⁵⁹ Nije, međutim, jasno odnose li se na te ili koje druge posvete prigovori što ih je 550. g. upravitelju papinskog patrimonija u Dalmaciji (*Dalmatiarum patrimonium, patrimonium in Dalmatia*), đakonu Sebastijanu uputio papa Vigilije (537.-555.).¹⁶⁰ Teško je u ovo povjerovati, s obzirom na vremenski razmak koji je prošao od održavanja salonitanskih sabora do papina pisma.

“Kozmografija” Anonima Ravenjanina

“Kozmografija” Anonima Ravenjanina sastoji se od dužih i kraćih popisa gradova (*civitates*) nastalih temeljem kartografsko-itinerarske predaje.¹⁶¹ Iako se datira u 7. st., podaci iz nje odnose se na prvu polovicu 6. st.¹⁶² Među inima u Dalmaciji (*Dalmatia, Dalmatiae*) na cestovnom pravcu od *Burzumona* do *Nova (Novas)* to djelo bilježi i Sarsiteron (*civitas Sarsiteron, Sarsitheron*): “Također je uz *Burzumon* grad koji se zove *Medione, Anderba, Ausustis, Emanio, Sarsiteron, Bistue Betus, Montebulsi, Libros, Orbam, Naurtio, Epilentio, Novas*.”¹⁶³ *Burzumon* se poistovjećuje s *Bersumnumom (Birzuminiium)* s *Tabule Peutingerianae* i locira u Podgoricu,¹⁶⁴ *Medione* se izjednačuje s utvrdom *Meteon* ilirskog plemena *Labeata* u *Medunu (Kući)* sjeveroistočno od *Podgorice*, a *Anderba* se locira u *Nikšić (Crna Gora)*.¹⁶⁵ *Ausustis* se identificira s putnom postajom *Ad Fusciana* s *Tabule Peutingerianae* odnosno s *Aufustianis* Antoninova *Itinerara* i locira se u *Tkanice (Tihaljina)*, *Emanio* se imenski dovodi u vezu s *Imotskim*,¹⁶⁶ *Bistue Betus* isto je što i *Bistue vetus* s *Tabule Peutingerianae* te se locira u *Tomislavgrad*¹⁶⁷ odnosno u *Čipuljić (Bugojno)*,¹⁶⁸ *Monte-*

¹⁵⁶ Jedin, 1995., 418.-427.

¹⁵⁷ *Non licet in modicis ciuitatibus uel villis episcopus statui, ne nomen episcopi uilescat.* Kostrenčić – Stipišić – Šamšalović, 1967., 31.; Клаић, 1967., 99., sl. 628v.

¹⁵⁸ *Quapropter, quos vel in quibus locis episcopi debeant consecrari, diligentius pertractemus. Tractatu itaque habito, adiecte, quoniam hoc comuni noscitur sedisse consilio, ut in Sarsentero, in Muccuro et Ludro episcopi debeant consecrari.* Клаић, 1967., 82.-83., bilj. 254: *debeatur*.

¹⁵⁹ Клаић, 1967., 83.

¹⁶⁰ Mansi, 1960., 355; Migne, 1848., epist. XIV, 50.-51.; Ivanišević, 1994., 162.; Škegro, 2002., 76.-77.

¹⁶¹ Čače, 1993., 352.

¹⁶² Čače, 1993., 348.

¹⁶³ *Item iuxta Burzumon est civitas quae dicitur Medione, Anderba, Ausustis, Emanio, Sarsiteron (Sarsitheron), Bistue betus, Montebulsi, Libros, Orbam, Naurtio (Naurcio), Epilentio (Epilencio), Novas (per Novas).* Čače, 1993., 357.; Cambi – Pasini, 1980., 290.

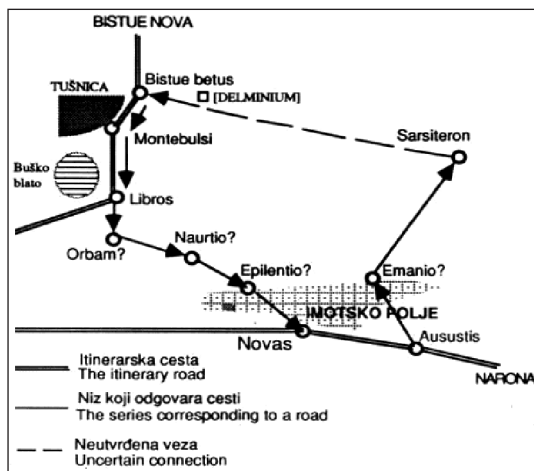
¹⁶⁴ Гарашанин, 1967.a, 127.; 1967., 171.

¹⁶⁵ Гарашанин, 1967., 127.-133.

¹⁶⁶ Čače, 1993., 389.

¹⁶⁷ Војановски, 1974.a, 160.-166., 170., 187., 189., 233., 236., 244.

¹⁶⁸ Paškvalin, 1998., 549.-619.; 2003., 129.-191.

Sl. 14.: Ravenjaninov Sarsiteron (prema Čači)

bulsi se izjednačava s postajom *In monte Bulsinio* s *Tabule Peutingerianae* te se traži u Privali na obroncima Tušnice između Buškog Blata i Duvanjskog polja,¹⁶⁹ *Libros* se identificira s *Ad Libros* na *Tabuli Peutingeriani* i locira se na Gradinu (Bukova Gora) kod Buškog Blata,¹⁷⁰ a *Orba* se locira u Aržano, *Naurtio* u Studence (Imotski), *Epilentio* u Proložac (Imotski),¹⁷¹ *Novas* se od 1880. poistovjećuje sa *Ad Novas* odnosno s *Novae* te se locira u Runović (sl. 14.).¹⁷² Iz “Kozmografije” Anonima Ravenjanina proizilazi da se *Sarsiteron* nalazio između *Burzumona* (Podgorica) odnosno *Mediona* (Medun, Kući kod Podgorice) u Crnoj Gori i *Bistue betus* (*Bistue vetus*) u jugoistočnoj odnosno središnjoj Bosni. Međutim, iz tog se djela ništa ne može doznati o kakvom se mjestu, kad je u pitanju *Sarsiteron*, radilo. Temeljem činjenice da se u “Kozmografiji” ne spominje *Diluntum*, opravdano se može pretpostaviti da to mjesto nije slučajno ispušteno, odnosno da i nije bilo osobito važno da bi ga autor toga djela zabilježio. Da je doista u pitanju bilo važno naselje, teško da bi ga Anonim Ravenjanin ispustio, kao što nije ispustio ni najveće urbano naselje u bazenu donje Neretve - *Naronu*.

III.

Područje Sarsenterske biskupije

Sarsenterum - *Sarsiteron*

Unatoč činjenici da sustavna arheološka istraživanja na području Stoca nikad nisu provedena, slučajni nalazi i zaštitna istraživanja pojedinih antičkih objekata svjedoče da se u tom mjestu razvilo važno antičko urbano naselje. Na širem hercegovačkom području, ako se izuzme *Naronu*, i nema tragova većeg urbanog naselja, osim u Stocu.¹⁷³ Opsegom i kulturnim dometom ističe se ne samo u bližoj okolici nego i na

¹⁶⁹ Bojanovski, 1974.a, 149., 156.-160.; Čače, 1993., 392.

¹⁷⁰ Bojanovski, 1974.a, 152.-155.; Čače, 1993., 392.

¹⁷¹ Čače, 1993., 392.-393.

¹⁷² Čače, 1993., 390. i bilj. 147.

¹⁷³ Bojanovski, 1973., 151.; 1969., 146.-150.; 1988., 88.-102.; Atanacković-Salčić, 1979., 7.-40.

širem području dubljeg zaleđa istočnog Jadrana.¹⁷⁴ Logični su takav razvoj antičkog naselja u Stocu i stjecanje municipalnog statusa. U njemu se nalazila i beneficijarska postaja.¹⁷⁵ U njegovoj se blizini, na Gradini u Ošanićima, u helenističko doba nalazilo središte ilirskog plemenskog saveza Daorsa.¹⁷⁶ Nakon što su ga sredinom 2. st. prije Kr. po svoj prilici razorili Delmati, podignuto je novo naselje uz rijeku Bregavu.¹⁷⁷ Vjerojatno se u njegovu imenu trebaju tražiti grčki onomastički korijeni. Razvoju novog naselja u doba rimske antike znatno je doprinijelo i to što su se Daorsi u vrijeme ilirsko-rimskih ratova stavili na stranu Rima, te su, pretrpjevši zbog toga znatne gubitke, kao rimski saveznici stekli izvjesne povlastice, a time i bolju perspektivu u odnosu na one peregrinske populacije koje su se Rimljanima odupirale. U ranocarsko doba kao *civitas peregrinorum*¹⁷⁸ živjeli su autonomno pod zaštitom rimskog senata.¹⁷⁹ Njihovo novo središte municipalni je status po svoj prilici steklo u vrijeme Flavijejske dinastije (69.-96.), odnosno u vrijeme kad je municipalni položaj bio povoljniji od kolonijalnoga.¹⁸⁰ Prema ranokršćanskim normama takvo je mjesto imalo mogućnost postati biskupskim središtem ovisno o snazi njegove kršćanske općine. *Historia Salonitana Maior* svjedoči da je Sarsenter bio važniji i od *Diluntuma*. Stoga je antičko naselje iz Stoca uputnije poistovjetiti sa Sarsenterom nego sa *Diluntumom*. To posredno potvrđuje i "Kozmografija" Anonima Ravenjanina, koja *Diluntum* nije ni spomenula. "Kozmografija" Sarsenter smješta u dublje zaleđe istočnog Jadrana a *Tabula Peutingeriana* postaju *Dilunto* smješta bliže morskoj obali.

Dellontino

Saborski su oci biskupu Sarsentera 533. g. dodijelili bazilike u Delontinu, Novensama - Neuensama, po Rusticijaru, u Potuatiku i Beuzavatiku (*basilicas, quae in municipiis Dellontino, Stantino, Neuense - Nouense*,¹⁸¹ *per Rusticiarum Pecuatice et Beuzavatico*). Kako se Delontin prvi među njima navodi, opravdano je za pretpostaviti da je u pitanju mjesto koje je, kao i druga, gravitiralo Sarsenteru odnosno da mu je bilo

Sl. 15.: položaj Dilunta na *Tabuli Peutingeriani*

¹⁷⁴ Atanacković-Salčić, 1979., 35.; Čremošnik, 1984., 63.-77.

¹⁷⁵ Schallmayer, 1990., 382.-384., Nr. 485.-487.

¹⁷⁶ Marić, 1977., 5.-50.; 1979., 61.-181.; 1989., 57.-59; 1995., 43.-93.; 1996., 7.-33.

¹⁷⁷ Ako je toponim Kostolac postao od *castellum* mogao bi to biti i put za tumačenje postanka i imena Stolac. Skok, 1972., 57.-58.; Šimunović, 1986., 80., 63 bilj. 10.

¹⁷⁸ Bojanovski, 1988., 75., 94.

¹⁷⁹ Marić, 1985., 49.; Bojanovski, 1988., 89.-90., 94.

¹⁸⁰ Bojanovski, 1973., 151. i bilj. 54.

¹⁸¹ Клаић, 1967., sl. 17.

najbliže. *Tabula Peutingeriana* bilježi da se postaja *Dilunto* nalazila 35 milja istočno od *Narone* s lijeve strane Neretve, iza postaje *Ad Turres* a prije *Pardue* i *Zizija* (*Narona - XXII - Ad Turres - XIII - Dilunto - XIII - Pardua - XVI - Ad Zizio*) (sl. 15.). *Dalluntum* je zabilježen i na Antoninovu Itineraru (*Itinerarium Antonini*) na cestovnom pravcu koji je od *Salone* vodio prema Dirahiju (*Dyrrachium*) u sjevernoj Albaniji (*a Salonis Dyrrachium mp CCCIII - Ponte Tiluri XVI . Tronto XII - Bilubio XIII - Aufustianis XVIII - Narona XXV - Dallunto - XXV - Leusinio XL - Andarba XXVIII - Sallunto XVIII - Alata XVII - Birziminio X - Cinna XVIII - Scodra XII - Dyrrachio L*).¹⁸² Iz toga proizlazi da se putna postaja *Dallunto* treba tražiti istočno od *Narone*. Uglavnom se locira u različita mjesta istočne Hercegovine. Tomasček¹⁸³ i Antun Mayer tražili su je u Hutovu (Hutovo Polje),¹⁸⁴ H. Cons u Neumu,¹⁸⁵ Moriz Hörnes (1852.-1917.) u Vranjevu Selu (Neum),¹⁸⁶ Grga Novak (1888.-1978.) u Neumu,¹⁸⁷ Heinrich Kiepert (1818.-1899.) u Popovu,¹⁸⁸ Konrad Miller (1844.-1933.) u Popovu (odnosno Kotezima),¹⁸⁹ Esad Pašalić (1915.-1967.) oko Trebinje u Popovu,¹⁹⁰ Géza Alföldy na matičnom području ilirskih *Deremista* (*Deremistae*) ili Trebinji odnosno nije siguran gdje je zapravo treba tražiti,¹⁹¹ Wilkes je s ogradom smješta u Ljubinje odnosno na Trebinju u Popovu,¹⁹² Artur J. Evans (1851.-1941.),¹⁹³ Ćiro Truhelka (1865.-1942.),¹⁹⁴ Dimitrije Sergejevski (1886.-1965.),¹⁹⁵ Mandić,¹⁹⁶ Basler,¹⁹⁷ Bojanovski¹⁹⁸ i Škegro u Stolac¹⁹⁹ a Puljić na Trebinju.²⁰⁰ Suvremeni autori uopće ne dvoje da se ta putna postaja nalazila u Stocu, čemu u prilog navode tragove antičkog naselja iz tog mjesta te dva natpisa sa spomenom općinskog vijeća (*ordo decurionum*) iz Stoca²⁰¹ i Trebinje.²⁰² Pri ubiciranju te postaje neopravdano se zapostavljaju tragovi antičkog

¹⁸² Parthey – Pinder, 1848., 338.; Pašalić, 1960., 62.; Bojanovski, 1973., 168.; Cambi – Pasini, 1980., 289.

¹⁸³ Tomasček, 1880., 548.-549. i 553. Pašalić, 1960., 62., i bilj. 12.

¹⁸⁴ Mayer, 1940., 141.-142., 150.; 1991., 116.; Pašalić, 1960., 63.

¹⁸⁵ Cons, 1882., 370.-371, 380., 390., 398.; Pašalić, 1960., 62.

¹⁸⁶ Mayer, 1940., 137.; Pašalić, 1960., 62.

¹⁸⁷ Novak, 1944., 66.

¹⁸⁸ Kiepert, 1893.-1914., karta 17; Pašalić, 1960., 62.-63.

¹⁸⁹ Kiepert, 1893.-1914., 468., 482.; Pašalić, 1960., 63.

¹⁹⁰ Pašalić, 1960., 64.

¹⁹¹ Alföldy, 1965., 144., 178., 207.

¹⁹² Wilkes, 1969., 167., 258.-259., 290.

¹⁹³ Evans, 1883., 92.-93., 103.; Pašalić, 1960., 62.; Bojanovski, 1988., 99.

¹⁹⁴ Truhelka, 1892., 364. Truhelka piše: "Evans meće Assano u Stolac." Truhelka, 1892., bilj. 1

¹⁹⁵ Sergejevski, 1935., 17.-18.; 1962., 111.-113.; Pašalić, 1960., 63.

¹⁹⁶ Mandić, 1962., 20.

¹⁹⁷ Basler (Kujundžić), 1976., 25.-26.; 1982., 140.

¹⁹⁸ Bojanovski, 1969., 146.-150.; 1973., 151.; 1980., 183.; 1988., 99.-102., 377.

¹⁹⁹ Škegro, 2002., 11.-13.

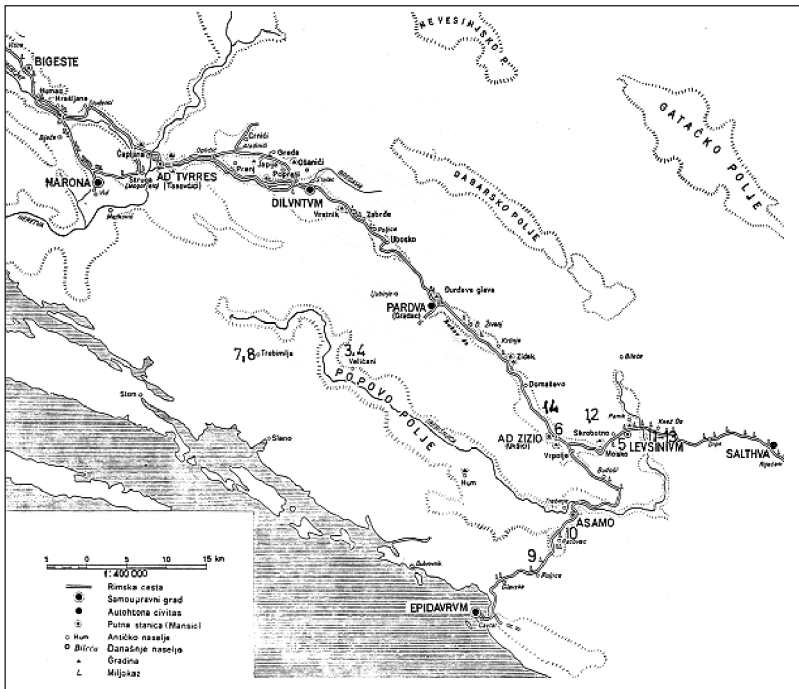
²⁰⁰ Puljić, 1999., 111.-112.

²⁰¹ *CIL III, 13874*; Bojanovski, 1973., 151., bilj. 54: -----/ [--- m]atri k(astrorum?) ----? / [---] sc(---) ob[---] / ---?] dicati(ssimus?)---?] [--- /m ---? /⁵---] cos[---?/---] un[---?] l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum) [---?].

²⁰² Bojanovski, 1977., 83.-86.: *D(is) M(anibus) S(acrum) / P(ublio) Aplio Plas/so patri pientis/simo dec(urioni) m(unicipii) Dil(unti) /⁵ et A[n]niae fil(iae) infelicissi/mae def(unctae) an(norum) VIII. / P(ublius) Anni/us v(ivus) sibi et /¹⁰ suis fecit.*

naselja s Trebinje, u kojem su registrirani ostaci mozaika, freski, termi, hramova, stambenih zgrada s hipokaustom i dr.²⁰³

Neke postaje s *Tabulae Peutingerianae*, među kojima je ubilježen i *Dilunto*, “Kozmografija” Anonima Ravenjanina donosi u nizu gradova raspoređenih uz more (*per litus maris*). To su *Epitaurum id est Ragusium*, *Asamon*, *Zidion*, *Pardua id est Stammes*, *Turres*, *Narrona*. Na *Tabuli Peutingeriani* postaja *Dilunto* ubilježena je između *Turres* i *Pardua* “Kozmografije” Anonima Ravenjanina. Na drugom mjestu “Kozmografija” je još izričitija, pa upravo uz morsku obalu (*circa ipsa litora maris*) među ostalim donosi: *Epitauron*, *Assidium*, *Bretorum*, *Turres*, *Narrona*.²⁰⁴ Za *Assidium* je jasno da je isto što i *Ad Zizio*, a *Turres* je očito *Ad Tures* s *Tabule Peutingerianae*. To su putne postaje iz zajednice u kojoj se nalazi i *Dilunto*, a poredane su uz morsku obalu. S obzirom na činjenicu da je na istoj putnoj trasi, ni *Dilunto* se ne može tražiti podalje od mora odnosno nije ga oportuno locirati u Stolac. Upravo stoga što je dobro dokumentirana, antička cesta koja je od *Narone* išla preko *Stoca* prema istoku (sl. 16.)²⁰⁵

Sl. 16.: rimska cesta kroz istočnu Hercegovinu (prema Bojanovskom)

nije opravdano samo nju dovoditi u vezu s cestovnim pravcima s *Tabule Peutingerianae* odnosno iz “Kozmografije” Anonima Ravenjanina. Nisu sve antičke ceste ubilježene u ovim vrelima.²⁰⁶ Tako, primjerice, nijedno vrelo nije zabilježilo važnu cestu koja je iz *Narone* preko Nevesinjskog polja vodila prema središnjoj i istočnoj Bosni

²⁰³ Bojanovski, 1973., 152.

²⁰⁴ Cambi – Pasini, 1980., 289., 291.

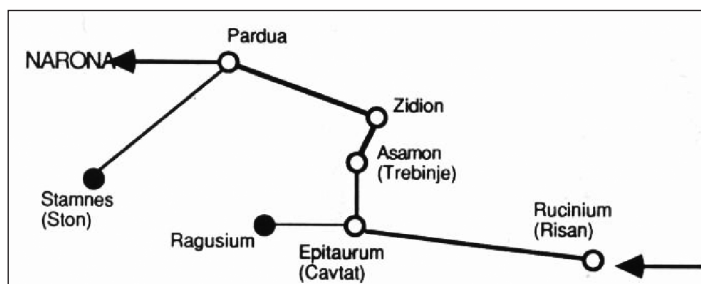
²⁰⁵ Bojanovski, 1980., 183.

²⁰⁶ Bojanovski, 1974.a, 21.

te dalje prema unutrašnjosti,²⁰⁷ a potvrđuju je kaldrma, kolotečine, miljokazi, tragovi antičkih naselja uz nju i sl. Ta se cesta lako može pratiti iz doline Neretve kanjonom Bregave, preko dubravske visoravni, Brštanika, Stjepan Krsta, Jasene i sl. Ubraja se među najstarije rimske ceste u Dalmaciji, građene prije velikog graditelja i namjesnika Dalmacije Publija Kornelija Dolabele (14.-20.).²⁰⁸ Osim natpisa s Trebinje i iz Stoca, kao jedan od presudnih argumenata za poistovjećivanje antičkog naselja iz Stoca s *Diluntumom* navodi se i ta cesta koja je prolazila i kroz Stolac. Upravo se nju poistovjećuje s trasom s *Tabule Peutingeriane* i Antoninova Itinerara, iako joj trasa u svim dijelovima u istočnoj Hercegovini nije pouzdano utvrđena. Tako, primjerice, pravac koji je od *Narone* preko Stoca, Ljubomira i Trebinja vodio prema Epidauru (Cavtatu), nije siguran stoga što postoje još najmanje dva logičnija i za trećinu kraća pravca, a uz koje su također potvrđeni tragovi antičkih objekata: jedan ide preko platoa Hrasno, a drugi dubrovačkim Primorjem.

Stantino

“Kozmografija” Anonima Ravenjanina putnu stanicu *Parduu* izjednačava sa *Stammom* (*Pardua id est Stammes*),²⁰⁹ što Čače objašnjava na neuobičajen način: “*Pardua*, od koje se može doći u drugi grad, to jest *Ston*” ili “u čijoj se blizini nalazi drugi grad, to jest *Ston*” ili “s druge strane je još jedan grad, to jest *Ston*” ili, pojednostavljeno: “*Pardua*, a tu je i *Ston*” (sl. 17).²¹⁰ Tijekom srednjeg vijeka *Ston* se nazivao *Stona*, *Stammum*, *Stannu*, *Stagno*, *Stangnum*.²¹¹ Ime bi mu označavalo podvodno mjesto, vodu stajaćicu, mrtvu vodu i slano jezero, što su sve odlike za užu područje Velikog *Stona*.²¹² *Stagnon* (τό Σταγνόν) spominje se u 13. poglavlju djela “O upravljanju Carstvom” bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (905.-959.) kao prvi od pet gradova u zemlji Zahumljana.²¹³ Bizantski pisac Kekaumen (druga pol. 11. st.) spominje *Stammnon* (τὴν Σταμνον).²¹⁴ *Civitas Stagnum* spominje se u kasnoantičko-srednjovjekovnom vrelu *Provinciale vetus*, i to u sastavu Salonitanske metropole.²¹⁵ U istom se vrelu navodi i stagenski, tj. stonski biskup (*episcopus Stagensis*),

Sl. 17.: *Pardua* i *Stammes* Anonima Ravenjanina (prema Čači)

²⁰⁷ Bojanovski, 1978., 52.

²⁰⁸ Bojanovski, 1974.a, 15.; Puljić, 1999., 107.

²⁰⁹ Cambi – Pasini, 1980., 289. “*Pardua*, (Stammes), današnji *Ston*”. Novak, 2001., 66.

²¹⁰ Čače, 1993., 397.

²¹¹ Skok, 1922., 129.-130.; 1973., 338.

²¹² Zaninović, 1987., 16., 17.

²¹³ Porfirogenet, 2003., 89.

²¹⁴ Čače, 1993., 397., bilj. 170.

²¹⁵ Škegro, 2005., 52.-53.

podložan jurisdikciji dubrovačkog metropolita.²¹⁶ Taj su naslov stonski biskupi nosili i stoljećima kasnije (*episcopi stagnenses*).²¹⁷

Parduu, s kojom se Stamno (*Stammnes*) izjednačava, traži se u Gracu kod Ljubinja,²¹⁸ odnosno u znatno sjevernijem Gacku u istočnoj Hercegovini.²¹⁹ U kontekstu izjednačavanja sa *Stammom* (Stonom) to se ne čini nimalo logičnim. Ako bi *Pardua* bila u nekom od spomenutih mjesta, onda bi se iz *Narone* u Stamno (Ston) putovalo dužim pravcem, iako je postojao četiri puta kraći primorski put *Narona* – *Stamno*. Da *Tabula Peuntigeriana* nije osobito pouzdan izvor, odavno je znano,²²⁰ a što do izražaja dolazi upravo u kontekstu ovoga putnog pravca. U prilog lociranja *Pardue* u spomenuta mjesta ne ide ni natpis sa spomenom dekuriona delontinskog municipija (*municipium Delunti*) s Trebinje.²²¹ Taj natpis govori, bio *Diluntum* na Trebinji ili ne, da je njezino područje zasigurno ulazilo u ager *Diluntuma*. Putujući iz *Narone* k *Pardui*, koja je prema “Kozmografiji” Anonima Ravenjanina isto što i Ston (*Paruda id est Stammnes*), putnik bi prema *Tabuli Peutingeriani* morao ići i preko *Diluntuma* (dakle i Trebinje) i tek onda, nakon prijeđenih najmanje 14 milja, skrenuti k *Stamnu* (Ston),²²² što se ne čini nimalo logičnim. I putna postaja *Leusino* također se neutemeljeno izmješta izvan trebinjsko-dživarskoga područja i locira u Panik kod Bileće.²²³ To se, pak, kosi s *Montekasinskom kronikom* jer se u njezinim epitomama navodi da je car Justinijan darovao Benediktu iz Nursije (oko 480. - oko 550.) brojne posjede, među kojima jedan i u Lausiniju (*In Dalmatia Pontem Tiluri, Biludium, Lausinium, Salluntum*). Benediktinski posjed potvrđen je samo u Dživaru (Trebinje) kao Sv. Petar u Polju.²²⁴ Spomenutu cestu logičnije je tražiti na prirodnijem pravcu, i to na potezu od *Narone* preko Hrasna i Gornjeg Popovskog polja ka Humu,²²⁵ odnosno preko Hutova i Graca pa Dubrovačkim primorjem (sl. 18.) u koje se moglo doći i preko Vukova Klanca.²²⁶ U skladu s tim logično je i postaju *Dilunto* tražiti na mjestu gdje je i potvrđena, tj. u ostacima antičkog naselja na Trebinji odnosno u njezinoj blizini. Bolji poznavatelj donjohercegovačko područja zna da je Popovsko polje pod vodom znatnim dijelom godine, zbog čega ni ne može biti središtem nego razdvojnicom regija. Njime se Primorje odvaja od područja sjeverno od Popovskog polja, u sastavu kojega se nalazi i područje Stoca, dok Trebinja pripada Primorju.²²⁷

²¹⁶ Škegro, 2005., 63.

²¹⁷ Farlati, 1800., 324.-362.; Gams, 1873., 421.; Eubel, 1913., 487.

²¹⁸ Sergejevski, 1962., 111.-113.; Bojanovski, 1973., 158.; 1980., 183.

²¹⁹ Bojanovski, 1973., 158., bilj. 69.

²²⁰ Mommsen: *CIL III*, 290; Mayer, 1940., 145.; Pašalić, 1960., 63.-64.; Bojanovski, 1980., 183.; 1983., 9., 11.-13.

²²¹ Sergejevski, 1935., 17.-18., T. IV., sl. 1; Bojanovski, 1977., 84.; Atanacković-Salčić, 1979., 7.-40.; *ILluj*, 1740.

²²² Bojanovski, 1980., 183.-189.; 1983., 15.

²²³ Bojanovski, 1988., 84.-85., 378.

²²⁴ Ostojić, 1963., 80.; Popović, 1973., 313.-347.

²²⁵ Kod Huma, gdje su se trajno kroz povijest račvali putovi, nalazi se izolirana uzvisina *Cicina* koja bi lako mogla biti raskrižje *Ad Zizio* sa *Tabule Peutingerianae*.

²²⁶ Na predjelu Dubravica pri radovima su otkriveni ostaci puta koji je vodio u pravcu Vukova Klanca. Autoru priopćio g. Vidović.

²²⁷ Bojanovski uočava geografsku pripadnost Trebinje Primorju, no to ga ne vodi na pomisao da na tim prostorima traži *Diluntum* nego na zaključak da je i slansko primorje pripadalo *Diluntumu*. Bojanovski, 1988., 100.

Sl. 18.: rimske ceste u Dubrovačkom Primorju

U *Historiji Salonitani Maior* kao drugi po redu municipij navodi se *Stantino*, bazilika kojega je dodijeljena biskupu Sarsentera. Barski nadbiskup Grgur (Pop Dukljanin) krajem 12. st. Ston naziva *Stantaniom*.²²⁸ Uključivanje *Stantanije* u sastav Sarsenter-ske biskupije apsurdnim čini lociranje njezina središta ne samo u daleki Biskup-Krupac (Glavatičevo, Konjic) nego i u Mostar pa i u Žitomisliće, koji su prirodno zaleđe *Narone*, a kojoj su najvjerojatnije 533. i pripadali. *Stantino* je iz Naronitanske biskupije i izdvojen te dodijeljen Sarsenter-skoj biskupiji. Komunikacija Stona sa Stocem, gdje se ovim radom Sarsenter i locira, znatno je pogodnija nego s *Naronom*, a i prohodna je tijekom cijele godine. Potvrđena je s više antičkih objekata uz nju (Neum, Neljetovlje, Vranjevo Selo, Moševići, Gradac, Broćanac, Prapratnica, Hutovski Grad, Hutovo – Crkvine, Previšića Gradina, Basarića Gradina, Burmazi, Poplat).²²⁹

Nouense per Rusticiarum pecuatico

Budući da ne postoji izvorni tekst akata salonitanskih sabora, ne može se sa sigurnošću ni utvrditi međusobna veza termina *Nouense* (*Neuense*) s pojmovima *Rusticiarum* (*Rasticiarum*, *Rusticiarum*, *Rusticarum*) i *pecuatico* (*Pecuatio*, *Potuatico*, *pecuatio*, *potuatico*), upisanim nakon njega. Najstariji prijepis *Kongregacije za širenje vjere*

²²⁸ Шишић, 1928., 327.; Mošin, 1950., 75.

²²⁹ Truhelka, 1892., 350.-365.; Marijan, 1989., 35.-59.; Puljić, 1994., *passim*; 1995., 21.

upućuje na čitanje *Neuense per Rusticiarum pecuatico*, bez točke kao znaka razdvajanja, koji se, primjerice, nalazi između *Stantino* i *Neuense* te iza *pecuatico*, a ispred *et Beuzavatico*. *Pecuatico* je također napisano početnim malim slovom, a tako je napisan jedino još s *dellontino* u *Kongregacijinom* prijepisu akata. I prijepis u Kaptolskom arhivu u Splitu 529b, 25r, također sugerira čitanje *Nouense per Rusticiarum pecuatio*, bez zarez, koji se nalaze ispred i iza tih termina, što bi upućivalo na zaključak da nije isključeno da je to jedinstveni pojam. Prijepis 485 u istom arhivu naprotiv slovo *i* u *Nouensi* produžava oduljom zavijenom crtom, koja završava tako kao da je prepisivač namjeravao staviti točku kao i prije tog naziva. Termin *per Rusticiarum* odvaja od *pecuatico*, što također piše malim početnim slovom kao i prije spomenuti prijepisi, zarezom postavljenim nešto uniže. Već ta tri prijepisa upućuju na zaključak da se ne može sa sigurnošću kazati jesu li to bila tri, dva ili samo jedan pojam. Nejasno je, također, kakva je veza odnosno ima li uopće kakve veze među njima! Osobito je indikativno što je treći pojam u četiri od šest prijepisa napisan malim početnim slovom *p*, a tako nije napisan ni jedan drugi naziv, što upućuje na zaključak da taj pojam vjerojatno treba razumjeti kao pridjev.

Nouense per Rusticiarum, kako uglavnom čitaju autori novijih izdanja akata salonitanskih sabora, navodi se, dakle, nakon *Dellontina* i *Stantina* u sklopu Sarsenterske biskupije.²³⁰ Ako prihvatimo povezivanje ta dva pojma pa i *pecuatico*, kako sugeriraju spomenuti prijepisi, to ne bi trebalo biti naselje s municipalnim obilježjima, kao što su prethodna dva, nego etnički teritorij. Da to i nije bilo neobično, potvrđuje činjenica da je biskupiji Mukur (*Muccur*), utemeljenoj istovremeno sa Sarsenterskom biskupijom i biskupijom Ludrum, na istom salonitanskom saboru bilo dodijeljeno i područje delmatskoga plemena Onestina (*delminense Onestinum*), koje se nalazilo u Srednjim Poljicima u Mosoru.²³¹ *Nouense* (*Neuense*) *per Rusticiarum* vjerojatno se odnosi na područje koje su na prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek nastavali ilirski Narensi (*Narensai*), poznati s ranocarškog nadgrobno spomenika iz Trgovišta u podnožju Brljevske glavice u Kazancima kod Gacka.²³² Spominju ih i Plinije Stariji (*Naresi*),²³³ Ptolomej (*Ναρένσιοι*)²³⁴ te Apijan (*Ναρέσιοι*).²³⁵ Ako se sudi prema drugoj tom natpisu bliskoj epigrafskoj građi,²³⁶ čini se da su Narensi obitali na Dabarskom polju jugoistočno od Stoca, gdje neki pokušavaju locirati Deremiste (*Deraemistae*).²³⁷ Ako se sudi prema onomastici, Narensi su se dugo opirali romanizaciji. Čini se da je tome uvelike pridonosila i njihova osnovna gospodarska snaga – stočarstvo, zbog čega su i ostali rustikalnim pučanstvom (*Narensae Rustici*). Na bavljenje stočarstvom u antici u istočnoj Hercegovini, među ostalim,

²³⁰ Клаић, 1967., 83.; Gunjača, 1973., 54.; Ivanišević, 1994., 161.

²³¹ Клаић, 1967., 83.; Gunjača, 1973., 54.; Ivanišević, 1994., 161.; Škegro, 2002., 50.-53.

²³² Mandić Studo, 1985., 192.; Bojanovski, 1988., 109.; Atanacković-Salčić, 1990., 8.; Škegro, 2003., 154.-157., br. 18: [*Tattaris / Veneti (filius) vel fil(ius) / et Temus B[a]/tonis fil(ia), / ⁵Narensai. / Annaei (filiae) ann(or)um / XXV. Hic sita / est.*

²³³ PLIN., *Nat. hist.*, III, 143.

²³⁴ PTOL., II, 16, 5.

²³⁵ APP., III, 16.

²³⁶ CIL III, 12800; Bojanovski, 1988., 110.; Škegro, 2003., 155.-157.

²³⁷ Bojanovski, 1988., 110.-112.

svjedoči i granični natpis urezan u stijenu Sarića Grede (Zmajevac) u Stolcu kod Gacka na prijelazu iz Gatačkog polja u Cernicu.²³⁸ Antička naselja potvrđena su na Dabarskom polju,²³⁹ komunikacijski dobro povezanom sa Stocem.²⁴⁰ Narense (*Naren-sae*) nije teško lingvistički povezati ni s *Nouense* – (*Neuense*) iz *Historije Salonitane Maior*,²⁴¹ baš kao i Nevesinje, koje se kod Barskog nadbiskupa Grgura (Papa Dukljanina)²⁴² i drugih starih pisaca²⁴³ međutim spominje kao Netusini odnosno Netussigne.²⁴⁴ U *Pecuaticumu* je Tomaschek nazirao veliko ispasište za stoku te ga je locirao na zapadnohercegovačke prostore.²⁴⁵ Mi bismo ga, s obzirom na ubiciranje Sarsentera u antičko naselje u Stocu i *Nouense per Rusticiarum* radije tražili na području koje gravitira stolačkom kraju i s kojim je i komunikacijski povezano. Najprikladnija je Nevesinjska vispoljana, koja pruža odlične uvjete za ekstenzivno stočarstvo.²⁴⁶ S antičkim naseljem u Stocu povezano je prastarom komunikacijom koja prolazi kanjonom Bregave.²⁴⁷ Bojanovski na Nevesinjsko polje locira ilirske Glindicione (*Glinditiones*),²⁴⁸ odnosno *per Rusticiarum* iz sastava Sarsenterske biskupije.²⁴⁹ U nevesinjskom kraju registrirano je više antičkih naselja, koja su se naslanjala na antičke komunikacije. Najveće se nalazilo s obje strane Zalomke u Drenoviku kod Kifina Sela (Nevesinje), gdje se križalo i nekoliko vicinalnih puteva.²⁵⁰

Beuzavaticum* – *Benzavaticum

Što se, pak, krije pod pojmom *Beuzavaticum* - *Benzavaticum* do daljnjeg ostaje nejasnim. Spominjani su ga autori, uglavnom, neargumentirano smještali na različitim mjestima. Tomaschek je u njemu vidio posjed nekog Delmata *Beuza*, jer da je *Beusas* često dalmatinsko osobno ime.²⁵¹ *Beusas* odnosno *Beuzas* poznato je ilirsko ime (*cognomen*).²⁵² Vjerojatno se, kao što neki i pretpostavljaju, nalazilo na sjevernoj ili sjeveroistočnoj granici Sarsenterske biskupije.²⁵³ Nije isključeno da se odnosilo i na područje Gackog polja.

²³⁸ Сергејевски, 1938., 20., br. 18; Bojanovski, 1988., 108.: *Te(rminus?) IN (...) Te(rminus?) VCV (...)?*.

²³⁹ Bojanovski, 1987., 89.; 1988., 110.-111.

²⁴⁰ Vego, 1957., 29.-30.

²⁴¹ Клаић, 1967., str. sl 17., fol. 615r.

²⁴² Mošin, 1950., 75.

²⁴³ Шишић, 1928., 327.; Mošin, 1950., 75. Mužić, 2002., 55., 190.; Bojanovski, 1988., 135 u Nevesinjsko polje locira *per Rusticiarum*.

²⁴⁴ Mužić, 2002., 55., 190.

²⁴⁵ Tomaschek, 1880., 548.

²⁴⁶ Bojanovski, 1988., 106.-108.

²⁴⁷ Bojanovski, 1978., 78.-95., prilog I; 1987., prilog II.

²⁴⁸ Bojanovski, 1988., 106.-108.

²⁴⁹ Bojanovski, 1978., 114; 1988., 135., bilj. 14.

²⁵⁰ Bojanovski, 1978., 84.; 1988., 106.

²⁵¹ Tomaschek, 1880., 548.

²⁵² Alföldy, 1969., 165.

²⁵³ Bojanovski, 1988., 375.

IV.

Dosadašnja ubiciranja

NAZIV MJESTA	EKVACIJA	UBICIRANJA	AUTORI	GODINA
<i>Sarsenterensis</i>		Goranci (Mostar); Bile kod Polega	Tomaschek	1880.
<i>Sarsenterensis</i>		Roško polje (Duvno)	Rački	1894.
<i>Sarsiter</i>	<i>Delminium</i>	Stržanj (Šuica) Strmica (Šuica)	Jelić	1898.
<i>Sarsenterum</i>		Aržano (Imotski)	Bulić	1912.
<i>Sarnitensis</i>	<i>Sarnitae,</i> <i>Sarnadae,</i> <i>Sarniclum</i>	oko izvora rijeke Sane	Klaić	1912.
		Aržano	Barada	1928.
<i>Sarsenterensis</i>		nepoznato mjesto	Čorović	1940.
		Aržano	Ujević	1953.
		Zdinje-Ilići (Mostar)	Manić	1957.
		Biskup-Krupac (Konjic)	Rupčić	1957.
<i>Sarsenterensis</i>		Aržano (Duvno) (<i>sic!</i>)	Wilkes	1969.
		Cim (Mostar)	Anđelić	1980.
<i>Sarsenterum</i>	<i>Sarsiteron</i>	Mostar	Basler	1982.
	<i>Sarsiteron</i>	Cim	Bojanovski	1978.
		Žitomislíci (Mostar)	Basler	1991.
		šire područje Mostara	Kolarić	1993.
		Aržano	Kolarić	1998.
		šire područje Mostara	Čače	1993.
		Aržano	Goldstein	1995.
		Žitomislíci (Mostar)	Vidović	1996.
		Stolac	Puljić	1995.
			Puljić	1996.
			Puljić	1997.
			Puljić	1999.
		Aržano	Cambi	2002.
<i>Sarsenterum</i>		Aržano	Cicvarić	1998.
				2000.
		Mostar	Vučić	2005.
		sjeverno od Mostara	Catholic Encyclopedia	2006.

<i>Delontino</i>	<i>Delontium =</i> <i>Epilontium</i>	Posuško polje; Lončari (Imotski)	Tomaschek	1880.
<i>Dellontino</i>	<i>Epi-lontium</i>	Grabovac-Zagvozd	Rački	1894.
<i>Lontino</i>	<i>Epi-Lontio;</i> <i>De-Lontino</i>	Imotski	Jelić	1898.
<i>Delontinum</i>		između Runovića i Trilja	Bulić	1912.
		Stolac	Šišić	1914.
	<i>Dalluntum</i>	Stolac	Vanino	1942.

	<i>Dalluntum</i>	Stolac	Mandić	1957.
	<i>Diluntum</i>	Hutovo (Stolac)	Rupčić	1957.
		Stolac	Bojanovski	1978.
<i>Diluntum</i>		Stolac	Basler	1982.
		Stolac	Imamović	1983.
	<i>Dellontino</i>	Stolac	Čače	1993.
		Trebimlja (Trebinje)	Puljić	1994.
				1995.
				1996.
		Stolac	Škegro	2002.
		Stolac	Vučić	2005.

<i>Stantino</i>	<i>Stantium = Constantium</i>	Kočerin (Široki Brijeg),	Tomaschek	1880.
<i>Stantinum</i>		Krstace-Slivno	Rački	1894.
		Stanik	Jelić	1898.
		između Runovća i Trilja	Bulić	1912.
<i>Stagnum</i>		Ston	Klaić	1912.
<i>Stantinum</i>		nepoznato mjesto	Šišić	1914.
		Ston	Rupčić	1957.
		Ston	Bojanovski	1978.
		Ljubuški	Basler	1982.
			Puljić	1994.
		Ston	Puljić	1995.
			Puljić	1996.

<i>Novense</i>	<i>municipium Ad Novas</i>	Runović (Imotski)	Tomaschek	1880.
<i>Novense</i>	<i>Novae</i>	Runović	Rački	1894.
		Runović	Jelić	1898.
	<i>Novae</i>	Runović	Bulić	1912.
<i>Novense</i>	<i>Novae</i>	Runović	Klaić	1912.
		Runović	Šišić	1914.
	<i>Novae</i>	Runović	Barada	1928.
	<i>Novae</i>	Runović	Čorović	1940.
		Runović	Ujević	1953.
	<i>Ad Novas</i>	Runović	Mandić	1957.
		Runović	Rupčić	1957.
	<i>Novae</i>	Imotsko polje	Bojanovski	1978.
		Runović	Basler	1982.
	<i>Novae</i>	Runović	Čače	1993.
	<i>Neuense, Neon, Novum</i>	Neum	Puljić	1994.
			Puljić	1995.
			Puljić	1996.
	<i>Novense</i>	Runović	Vučić	1996.

<i>Rasticiarum</i>		Rastovača	Rački	1894.
		Rastok (Vinjani)	Jelić	1898.
		Raštani (Duvno)		
		Rastok	Bulić	1912.
		Rastok (Vrgorac)	Šišić	1912.
		Rastok	Barada	1928.

	<i>Rusticiatico</i>	Rastok	Ujević	1953.
		Raštani (Mostar)	Rupčić	1957.
		Nevesinjsko polje	Bojanovski	1978.
		Posuški Gradac, Rastovača (Posušje)	Basler	1982.
	<i>Rusticiarum</i>	Raštani	Puljić Puljić Puljić	1994. 1995. 1996.

<i>Potuaticum</i>	<i>Pasinatium</i>		Rački	1894.
	<i>Pelvaticum</i> = <i>Pelva</i>	Rujani (Livno)	Jelić	1898.
		nepoznato mjesto	Bulić	1912.
		nepoznato mjesto	Šišić	1914.
		nepoznato mjesto	Rupčić	1957.
		Glavatičevo (Konjic)	Bojanovski	1978.
		Potoci (Mostar)	Basler	1982.
		Potoci	Puljić Puljić Puljić	1994. 1995. 1996.

<i>Beuzavaticum</i>	<i>Bulsanaticum</i> = <i>Bulsinium</i> = <i>Vuslismium</i>	Bučanin grad	Rački	1894.
	<i>Bestuatic</i> = <i>Bistue vetus</i>	Šuica Bužanin grad (Duvno)	Jelić	1898.
<i>Beuzavaticum</i>		Bužan-grad	Bulić	1912.
		Bužan-grad Buško blato	Šišić	1914.
		Bužan Buško blato	Vanino	1942.
		nepoznato mjesto	Rupčić	1957.
		Konjic	Bojanovski	1978.
		Rama	Bojanovski	1988.
		nepoznato mjesto	Basler	1982.
		Bužan, Buško blato	Imamović	1983.
	<i>Benzavatico</i> , <i>Beu-Zavatic-o</i>	Panik (Bileća); Bišće; Žvatić-Zvonigrad (Blato)	Puljić Puljić Puljić	1994. 1995. 1996.

Zaključak

Historia Salonitana Maior svjedoči da je na Drugom salonitanskom saboru 533. godine utemeljena i Sarsenterska biskupija. Za biskupa joj je posvećen svećenik Paulin. Kako stoji u prijepisima *Historiae Salonitanae Maior* u njezin su sastav uključene bazilike *in monicipiis Dellontino, Stantino, Noenese (Neuense) per Rusticiarum pecuatico, et Beuzavatico supra constituto*. Uz rješenja navedenih autora, ovim se radom iznosi prijedlog da je područje Narensa (*Narensai*) vjerojatno isto što i Novensa (*Nouense per Rusticiarum*), da se Pekuatik (*Pecuaticum*) može poistovjetiti s Nevesinjskom vispoljanom te da se područje Beuzavatika odnosno Benzavatik (*Beuzavaticum – Benzavaticum*) vjerojatno treba tražiti na istočnohercegovačkom području. Vodeći

računa o uhodanoj praksi Crkve u antičko doba da se biskupije mogu osnivati samo u mjestima dostojnim biskupskoga dostojanstva, dolazi se do spoznaje da se središte Sarsenterske biskupije - *Sarsenterum* (*Sarsiteron*) treba tražiti u ostacima antičkog urbanog naselja u Stocu. Ono svojom veličinom i važnošću nadvisuje sva druga antička naselja sa širega područja donje Neretve, osim *Narone*. Izrastanje urbanog naselja u Stocu i njegovo značenje za širu okolicu određeno je posebnim statusom kojim je Rim obdario Daorse kao svoje saveznike iz ratova s Ilirima, kao i središnji položaj te, u sebi specifične i od okolice različite, miniregije. Osim toga komunikacija *Stantina* i *Dellontina* sa Stocem geografski je bila povoljnija i prirodnija nego sa *Naronom* i drugim tadašnjim biskupskim sjedištima, o čemu dosadašnji istraživači nisu vodili računa. Kršćanstvo se u Stocu ukorijenilo još u pretkonstantinovsko doba. Ako se sudi prema tragovima sakralnih objekata sa šireg stolačkoga područja, ono je u ovom kraju do vremena kasne antike istinski provalo, što je i bio preduvjet za osnivanje nove biskupije. U široj regiji donjega toka Neretve, osim *Narone*, samo antičko naselje u Stocu ima obilježja urbanog naselja. U kontekstu toga logično je upravo s njim u vezu dovesti središte Sarsenterske biskupije. Ostaci tog naselja nisu u suprotnosti ni s normama koje su u kasnoantičko doba vrijedile za osnutak biskupskih sjedišta. Baš kao i *Narona*, i antičko naselje iz Stoca svojom je važnošću moglo doprinijeti biskupskom dostojanstvu. Stoga je nelogično u Stolac locirati *Diluntum*, a potom tragati za većim naseljem u koje bi se smjestilo sjedište Sarsenterske biskupije. Ovakvim rasporedom mjesta uključenih u sastav ove biskupije dobiva se prirodno cjelovit i povijesno opravdan teritorij. Sarsenterska biskupija nije se utrнула s doseobom barbarskih naroda. Njezin se biskup u to burno vrijeme sklonio u svoju zaklonitiju župu Ston (*Stantino* iz 533. godine). Upravo zbog toga splitski sabori 925. i 928. godine ne osporavaju pravo postojanja Stonskoj biskupiji. Sarsenterska biskupija preseljenjem njezinog biskupa u Ston (*Stantino*) postaje Stonskom odnosno Zahumskom biskupijom, prema kneževini u čijem se okviru nalazila.

KRATICE

ALBiH, 1., 2., 3. = *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, sv. 1. - 3.* Sarajevo, 1988.

Dobri pastir = *Dobri pastir. Revija Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.

Dolina rijeke Neretve = *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka. Znanstveni skup Metković 4. - 7. X. 1977.* "Hrvatsko arheološko društvo". Split, 1980.

God. Cent. balk. isp. Sarajevo.

GZM = *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo.

Hercegovina = *Hercegovina. Godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, Mostar.

ILIug. = Anna et Jaro ŠAŠEL, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt.* SITULA. *Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani.* Ljubljana, 1986.

Tisuću godina Dubrovačke (nad)biskupije = *Tisuću godina Dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.).* - Dubrovnik.

VAHD = *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split.

VHAD = *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva*, Zagreb.

WMBH = *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, Wien.

WMBHL = *Wissenschaftliche Mittheilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums, Archaeologie*, Sarajevo.

VRELA I LITERATURA

ALFÖLDY, G., 1965., *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*. - Budapest.

ALFÖLDY, G., 1969., *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. - Heidelberg.

ANĐELIĆ, P., 1975., *Historijski spomenici Konjica i okoline*. - Konjic.

ANĐELIĆ, T., 1978., Kasnoantička bazilika u Cimu i Žitomisljima kod Mostara. *Arheološki vestnik* 29, 629.-640.

ANĐELIĆ, T., 1978.a, Kasnoantička dvojna bazilika (basilica geminata) u Žitomislju kod Mostara. *GZM* 32, 293.-314.

ANĐELIĆ, T., 1980., Neki objekti kasnoantičke sakralne arhitekture u okolini Mostara. - *Dolina rijeke Neretve*, 257.-266.

ANĐELIĆ, T., 1988., Crkvine, Cim, Mostar. *ALBiH*, 3, str. 292, nr. 24.45.

ANĐELIĆ, T., 1988.a, Crkvina, Žitomislji, Mostar. *ALBiH*, 3, str. 292, nr. 24.44.

ANĐELIĆ, T., 1999, "Crkvine" kao arheološki lokaliteti u stolačkom kraju. - *Humski zbornik*, 4. *Stolac u povijesti i kulturi Hrvata*. Zagreb - Stolac, 117.-120.

ANĐELIĆ, T., 1999.a, *Ranokršćanska dvojna bazilika (basilica geminata) u Žitomisljima kod Mostara*. - Mostar.

ANĐELIĆ, T., 1999.b, Srednjovjekovna crkva u Tepčićima kod Čitluka. - *Hercegovina*, 1 (9), 95.-115.

ANĐELIĆ, T. 1999.c, *Starokršćanska cimska bazilika u Mostaru. Altchristliche Cimer Basilika in Mostar*. - Mostar.

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1977., Nove ranokršćanske crkve na području Mostara. - *Hercegovina* 3 (11), 23.-30.

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1979., Antički Diluntum u svjetlu novih arheoloških istraživanja (Stolac i Trebinja). - *Tribunia* 5, 7.-40.

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1988., Kutii. Mostar. - *ALBiH*, 3, str. 292, nr. 24.39.

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1988.a, Crkvina, Mostar-Sutiina. - *ALBiH*, 3, str. 292, nr. 24.42.

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1990., Rimski epigrafski spomenik iz Kazanaca kod Gacka. - *Hercegovina* 7-8, 7.-13.

BABIĆ, I., 1993., Splitske uspomene na salonitanske kršćanske starine. - *VAHD* 85, 13.-57.

BARADA, M., 1928., Topografija Porfirogenitove Paganije. - *Starohrvatska prosvjeta. Arheološko-historijski časopis, Nova Serija* II, 1-2, 37.-54.

BARUN, A., 2003., *Svjedoci i učitelji. Povijest franjevac Bosne Srebrene*. - Sarajevo, Zagreb.

- BASLER Đ., 1988., Arheološki spomenici na području Trebinjske biskupije. - *Tisuću godina Trebinjske biskupije*. Sarajevo, 31.-40.
- BASLER, Đ., (KUJUNDŽIĆ, J.) 1982., Povijest kršćanstva na tlu Mostarsko-duvanjske biskupije do ranog srednjeg vijeka. - *Nova et vetera. Revija za filozofsko-teološke i srodne discipline* 32, 139.-148.
- BASLER, Đ., 1972., *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*. - Sarajevo.
- BASLER, Đ., 1976., Orfički elementi u simboliци stećaka. - *Dobri pastir* 26, 79.-96.
- BASLER, Đ., 1976., Rimsko naselje u Stocu. - *Slovo Gorčina* 4, 25.-26.
- BASLER, Đ., 1984., Kasnoantičko doba. - *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*. Sarajevo, 309.-373.
- BASLER, Đ., 1990., *Ranokršćanska arheologija. II. izdanje*. - Mostar.
- BASLER, Đ., 1991., Arheološki spomenici kršćanstva u Bosni i Hercegovini do XV. stoljeća. - *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Radovi sa simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja Bosanske biskupije /1089-1989/*. Sarajevo, 1.-9.
- BASLER, Đ., 1993., *Spätantike und frühchristliche Architektur in Bosnien und der Herzegovina*. Redigiert von Renate Pillinger – Andreas Pülz – Herman Vetters. - Wien.
- BATTHYAN, I., 1785., *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium, opera, et studio Ignatii comitis de Batthyán episcopi Transilvaniae colectae, et illustratae. Tomus primus*. - Albae Carolinae.
- BENKOVIĆ, A., 1966., *Naselja Bosne i Hercegovine sa katoličkim stanovništvom. Katoličke župe Bosne i Hercegovine i njihove filijale od XII. vijeka do danas*. - Đakovo.
- BILOGRIVIĆ, N., 1998., *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije turaka. Topološke i povijesne crtice*. - Sarajevo.
- BLAŽEVIĆ, V., 1967., *Concilia et synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*. - Viectiae.
- BOJANOVSKI, I., 1968., *Sokol na Plivi. Spomenici kulture, ser. A, br. 18*. - Sarajevo.
- BOJANOVSKI, I., 1969., Mogorjelo – rimsko Tures. (Prilog topografiji rimske provincije Dalmacije). - *GZM* 24, 137.-163.
- BOJANOVSKI, I., 1973., Rimski cesta Narona – Leusinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta. - *God. Cent. balk. isp. X/8*, 137.-187.
- BOJANOVSKI, I., 1974., *Baloie* - Rimski municipij u Šipovu na Plivi. - *Arh. rad. raspr.* 7, 347.-372.
- BOJANOVSKI, I., 1974.a, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. - Sarajevo.
- BOJANOVSKI, I., 1977., Rimski natpisi iz doline Trebišnjice. - *Tribunia* 3, 67.-98.
- BOJANOVSKI, I., 1978., Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji. II – Prehistorijska i rimska cesta Narona – Sarajevsko Polje s limitrofnim naseljima. - *God. Cent. balk. isp. XVII/15*, 51.-125.
- BOJANOVSKI, I., 1980., Neka pitanja antičke topografije donje Neretve. - *Dolina rijeke Neretve*, 181.-194.

- BOJANOVSKI, I., 1983., Trebinje - rimsko Asamo (*Asamum*) s kratkim osvrtom na ager kolonije Epidaura. - *Tribunia* 7, 7.-32.
- BOJANOVSKI, I., 1987., Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V – Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija. - *God. Cent. balk. isp. XXV/23*, 63.-174.
- BOJANOVSKI, I., 1988., *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. - Sarajevo.
- BOJANOVSKI, I., 1991., Sokol na Plivi. - *Napredak. Hrvatski narodni kalendar 1992*. Sarajevo, 287.-294.
- BRATOŽ, R., 1986., Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. st. - *Zgodovinski časopis* 40/4, 363.-395.
- BRATOŽ, R., 1987., Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkanprovinzen (4. bis 6. Jahrhundert). - *Miscellanea Bulgarica* 5, 149.-196.
- BULIĆ, F. - BERVALDI, J., 1912.-1913., *Kronotaksa solinskih biskupa i spljetskih nadbiskupa*. Poseban otisak iz *Bogoslovske smotre*. - Zagreb.
- BUTURAC, J. - IVANDIJA, A., 1973., *Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima*. - Zagreb.
- CAMBI, N. - GAMULIN, A. - TONKOVIĆ, S., 1999., *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*. - Split, Zmijavci.
- CAMBI, N. - PASINI, U., Antički izvori o Naroni i Neretvi. - *Dolina rijeke Neretve*, 279.-293.
- CAMBI, N., 1976., Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali. - *Materijali XII. IX kongres arheologa Jugoslavije Zadar 1972*. Zadar, 239.-282.
- CAMBI, N., 1985., Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici. - *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 11, 33.-59.
- CAMBI, N., 2001., Područje Šibenske biskupije u starokršćansko doba. - *Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998. Šibenik, 22. do 26. rujna 1998*. Šibenik, 9.-23.
- CAMBI, N., 2002., *Antika*. - Zagreb.
- CHEVALIER, P., 1995., *Ecclesiae Dalmatiae. Starokršćanska arhitektura u Rimskoj provinciji Dalmaciji (4. - 7. st.)*. *Salona II., Tome 1 – Catalogue. Recherches archéologiques franco-croates*. Dirigées par N. Duval et E. Marin. – Rome, Split.
- CHEVALIER, P., 1995.a, *Ecclesiae, II, Ecclesiae Dalmatiae. Starokršćanska arhitektura u Rimskoj provinciji Dalmaciji (4. - 7. st.)*. *Salona II., Tome 2 – Illustrations et conclusions. Recherches archéologiques franco-croates*. Dirigées par N. Duval et E. Marin. – Rome, Split.
- CICVARIĆ, I., 1998., Županijski ustroj Hrvatske za vrijeme kralja Tomislava. *Prvi Hrvatski kralj Tomislav. Zbornik radova*. Zagreb, 231.-258.
- CICVARIĆ, I. 2000., Grahovski kraj u povijesti. *Hrvati Dinare: život, opstojnost, stradanje, nauk i pouka. Zbornik radova Okrugloga stola održanog u Bosanskom Grahovu 2. srpnja 1999.*, Bosansko Grahovo, Zagreb, 9.-43.
- CONS, H., 1882., *La province romaine de Dalmatie*. - Paris.
- ЂОРОВИЋ, В., 1940., *Хисторија Босне. Прва књига*. - Београд.
- ČAČE, S., 1993., Civitates Dalmatiae u “Kozmografiji” Anonima Ravenjanina. - *Diadora* 15, 347.-440.

ČREMOŠNIK, I., 1984., *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini*. - Sarajevo.

DODIG, R., 2006., Počeci kršćanstva na području stare župe Dubrave. *300 godina župe Dubrave. Zbornik radova*. - *Humski zbornik IX*. Aladinići (Stolac), 11.-17.

DRAČEVAC, A., 1987., Ponovno osnivanje katoličke biskupije u Stonu. - *Zbornik radova u čast 650. obljetnice planske izgradnje Stona i Malog stona*. Ston, 77.-90.

DRAČEVAC, A., 1988., Srednjovjekovna Stonsko-zahumska biskupija. - *Tisuću godina Trebinjske biskupije*. (Priredio Ivica Puljić). - Sarajevo, 83.-90.

DRAGANOVIĆ, K., 1934., *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas*. (Prilog uz istoimenu historijsko-statističku kartu). - Zagreb.

DRAGANOVIĆ, K., 1943., Hrvatske biskupije (sadašnjost kroz prizmu prošlosti). - *Croatia sacra. Arhiv za crkvenu poviest Hrvata* 20-21, 78.-130.

DRAGANOVIĆ, K., 1943.a, Le diocesi croate. - *Croazia sacra. Un popolo lotta per i suoi ideali sul confine tra l'oriente e l'occidente*. Roma, 181.-231.

EUBEL, C., 1913., *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel, s. theol. doct. ord. min. conv. definitorem generalem olim apostolicum apud S. Petrum de Urbe poenitentiarium*. Editio altera. Monasterii MDCCCCXIII. Sumptibus et typis librariae reagensbergianae.

EVANS, A. J., 1883., *Antiquarian Researches in Illyricum, I*. - Westminster.

FARLATI, D., 1753., *Illyrici sacri tomus secundus. Ecclesia Salonitana. A quarto saeculo aere christianae usque ad excidium Salonae. Accessere Vita Diocletiani Imperatoris, Acta Sanctorum ex ejus genere, Marmora Salonitana*. Auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu. - Venetiis.

FARLATI, D., 1800., *Illyrici sacri tomus sextus. Ecclesia Ragusina cum suffraganeis, et Ecclesia Rhiziniensis et Catharensis*. Farlato presbytero Societatis Jesu, et Jacobo Coletto olim ejusdem societatis alumno. - Venetiis.

FISKOVIĆ, I., 1980., O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja. - *Dolina rijeke Neretve*, 213.-256.

GAMS, B., 1873., *Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a Beato Petro Apostolo*. A multis adjutus edidit p. Pius Bonifacius Gams, O. S. B. - Ratisbonae.

ГАРАШАНИН, Д. и М., 1967., Црна Гора у доба Римског Царства. - *Историја Црне Горе. Књига прва. Од најстаријих времена до краја XII бијека*. Титоград, 141.-277.

ГАРАШАНИН, Д. и М., 1967.a, Црна Гора у освит писане историје. - *Историја Црне Горе. Књига прва. Од најстаријих времена до краја XII бијека*. Титоград, 87.-139.

GOLDSTEIN, I., 1995., *Hrvatski rani srednji vijek*. - Zagreb.

GOLUŽA, B., 1998., *Povijest Crkve*. - Mostar.

GUNJAČA, S., 1973., *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knjiga I. Izvori (analiza i kritika)*. - Zagreb.

HASANDEDIĆ, H., 1990., *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*. - Sarajevo.

- HASANDEDIĆ, H., 1997., Sultan Selimova (Careva) džamija u Stocu. - *Slovo gorčina*, 14/90 – 18/94.
- Hercegovina 1985.*, = *Hercegovina. Povijest. Kultura. Umjetnost. Prirodne znamenitosti. Turizam.* - Zagreb.
- HOERNES, M., 1881., Alterthümer der Hercegovina. - *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften. Sibenundneunzigster Band. Jahrgang 1880 - Heft IV-VI.* Wien, 491.-612.
- IMAMOVIĆ, E., 1983., Počeci kršćanstva na tlu Bosne i Hercegovine u svjetlu pisanih izvora i arheoloških spomenika. - *Tribunia* 7, 37.-58.
- IVANIŠEVIĆ, M., 1993., Salonitanski biskupi. - *VAHD* 86, 223.-252.
- IVANIŠEVIĆ, M., 1994., Povijesni izvori. - *Salona christiana.* Split, 105.-195.
- JEDIN, H., 1995., *Velika povijest Crkve. Drugi svezak. Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga.* - Zagreb.
- JELENIĆ, J., 1990., *Kultura i bosanski franjevci I svezak. Fototip izdanja iz 1912.* - Sarajevo.
- JELIĆ, L., 1898., Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji. - *GZM* 10, 227.-559.
- KATIĆ, L., 1959., Povijest Splitske biskupije (negda Solinske). - *Prilog Službenog vjesnika br. VIII.-XII/59*, Split, studeni, 1.-11.
- KIEPERT, H., 1893.-1914., *Formae orbis antiqui*, XVII. - Berlin.
- КЛАИѢ, H., 1967., *Historia salonitana maior.* - Beograd.
- KLAIĆ, V., 1912., Episcopatus Ludrensis u Dalmaciji. - *VHAD* 12, 314.-315.
- KLAIĆ, V., 1990., *Poviest Bosne do propasti kraljevstva.* (Reprint izdanja iz 1882.) - Sarajevo.
- KLAIĆ, V., 1882., *Poviest Bosne do propasti kraljevstva. Napisao ju je po prvih izvorih V. Klaić.* - Sarajevo.
- KOLARIĆ, J., 1993., *Povijest kršćanstva na našem tlu prije dolaska Hrvata.* - Zagreb.
- KOLARIĆ, J., 1998., *Povijest kršćanstva u Hrvata.* - Zagreb.
- KOSTRENČIĆ, M. – STIPIŠIĆ, J. – ŠAMŠALOVIĆ, M., 1967., *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, vol. I.* - Zagrabriae.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ, B., 1998., Honorius Iunior, Salonitanae urbis episcopus. Essai sur la Dalmatie de son temps. - *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split – Poreč (25. 9. – 1. 10. 1994.). Dio II.* Split, Città del Vaticano, 997.-1002.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ, B., 2003., Područje rimskog Ilirika uoči dolaska Hrvata. - *Povijest Hrvata. Prva knjiga. Srednji vijek.* Zagreb, 5.-38.
- KURTSCHIED, B., 1951., *Historia iuris canonici. Historia institutorum ab ecclesiae fundatione usque ad Gratianum. Ad usum scholarum.* - Romae.
- LUCII, I., 1673., *Inscriptiones Dalmaticae. Notae ad Memoriale Pauli de Paulo. Notae ad Palladium Fuscum. Addenda, vel corrigenda in Opere de Regno Dalmatiae & Croatiae. Variarum Lectionum Chronici Vngarici manuscripti cum editis.* Venetiis.
- LUPIS, V. B., 2000., *Sakralna baština Stona i okolice.* - Ston.

- LUPIS, V. B., 2001., Pregled povijesti Stonske biskupije od osnutka do 1541. godine. - *Tisuću godina Dubrovačke (nad)biskupije*, 197.-217.
- MANDIĆ, D. (alias Dr. Nedjeljko Mandić) 1957., Gdje je bilo sjelo biskupije sarsenterensis? *Dobri Pastir* 8, 65.-68.
- MANDIĆ, D., 1959., Ponovno o sjelu biskupije sarsenterensis. *Dobri pastir* 9, 71.-77.
- MANDIĆ, D., 1963., Gdje je bilo sjelo biskupije Sarsiterensis? *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. Rim, 19.-23.
- MANDIĆ, D., 1963.a, Ponovno o sjelu biskupije Sarsiterensis? *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. Rim, 24.-31.
- MANDIĆ STUDIO, N., 1985., *Gacko kroz vijekove. (Prilozi istoriji Gacka) I.* - Gacko.
- MANSI, J. D., 1960., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio cujus Joannes Dominicus Mansi et post ipsius mortem Florentinus et Venetianus editores ab anno 1758 ad annum 1798, priores triginta unum tomos eddiderunt nunc autem continuata, et Deo favente absoluta. Vol. 9, 10, (ed. secunda).* - Graz.
- MARIĆ, Z., 1977., Arheološka istraživanja akropole ilirskog grada DAORS...a na gradini u Ošanićima kod Stoca od 1967. do 1972. godine. - *GZM* 30-31, 5.-50.
- MARIĆ, Z., 1979., Archäologische Erforschung der Akropolis der illyrischen Stadt Daors... auf dem Gradina in Ošanići bei Stolac. - *WMBHL* 6, 61.-181.
- MARIĆ, Z., 1985., Helenizam i helenistička umjetnost u Hercegovini. - *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici. Materijali* 20, 47.-53.
- MARIĆ, Z., 1989., Daorsi i Naroni (koreferat uz referat Nenada Cambija o Naroni). - *Međunarodni simpozij „Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi“*, Sarajevo 6-7. oktobar 1989. Sarajevo, 57.-59.
- MARIĆ, Z., 1995., Rezultati istraživanja utvrđenog ilirskog grada kod Ošanića blizu Stoca (1890-1978). *Hercegovina* 1 (9), 43.-93.
- MARIĆ, Z., 1996., Rezultati istraživanja utvrđenog ilirskog grada kod Ošanića blizu Stoca (1890-1978), II. dio. - *Hercegovina* 2 (10), 7.-33.
- MARIJAN, B., 1989., Grobni nalazi iz Graca kod Neuma. - *GZM* 42-43, 35.-39.
- MAYER, A., 1940., Doprinos poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji. - *VAHD* 51, 125.-156.
- MAYER, A., 1991., Bosna u ilirsko doba. - *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463. Knjiga Prva. Treće izdanje*. Sarajevo, 102.-120.
- MIGNE, J. P., 1848., *Patrologiae cursus completus sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium ss. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Inocentii III tempora floruerunt. Tomus LXIX: Magni Aurelii Cassiodori senatoris, viri patricii, consulares, et vivarensis oblati opera omnia. Praecedunt Vigili papae, Gildae Sapientis et Pelagii papae scripta universa. Accurante Jacques Paul Migne. Tomus tertius.* - Parisii.
- MILETIĆ, N., 1962., Izvještaj o zaštitnom iskopavanju u Potocima kod Mostara. - *GZM* 17, 153.-157.
- MILLER, K., 1916., *Tabula Peuntigeriana. Itineraria romana.* - Stuttgart.

- MOŠIN, V., 1950., *Ljetopis popa Dukljanina. Latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i "hrvatska kronika"*. - Zagreb.
- MUŽIĆ, I., 2002., *Hrvatska kronika 547.-1089., V. izdanje*. - Split.
- NOVAK, G., 1944., *Prošlost Dalmacije. I. Od najstarijih vremena do Kandijskoga rata*. - Zagreb.
- OREČ, P., 1982., *Ranokršćanska dvojna crkva u Gracu kod Posušja*. - *GZM* 37, 55.-85.
- OREČ, P., 1994., *Prilog proučavanju starohrvatske županije Imota (Novi toponomastičko-arheološki nalazi)*. - *Imotski zbornik* 2, 71.-88.
- OREČ, P., 1996., *Povijesno-kulturno značenje ranokršćanske crkve u Gradcu kod Posušja*. - *Posuški zborni* 1, 128.-140.
- OSTOJIĆ, I., 1963., *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima. Sv. I. Opći povijesno-kulturni osvrt*. - Split.
- PARTHEY, G. – PINDER, M., 1848., *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*. - Berlin.
- PAŠALIĆ, E., 1960., *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. - Sarajevo.
- PAŠKVALIN, V., 1998., *Ostaci starokršćanske bazilike na Crkvini (Grudine) u Bugojnu s osvrtom na Mvn(isipium) Bist(ue) ili Bistues, sjedište bistuenske biskupije i biskupa Andrije*. - *Radovi XIII. Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split-Poreč (25.9.-1.10.1994.)*, *Dio III. VAHD, Suppl., Vol. 87.-89.*, 549.-619.
- PAŠKVALIN, V., 1999., *Područje Mostara u antičkom i kasnoantičkom dobu do dolaska Hrvata*. - *Hercegovina* 4.-5. (12.-13.), 47.-82.
- PAŠKVALIN, V., 2003., *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone. Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini*. - Sarajevo.
- PATSCH, C., 1904., *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. VI. Teil*. - *WMBH* 9, 171.-301.
- PATSCH, K., 1904.a, *Arheološko epigrafsko istraživanje o povjesti rimske pokrajine Dalmacije*. - *GZM* 16, 33.-60.
- POPOVIĆ, M., 1973., *Manastir sv. Petra de Campo kod Trebinja*. - *GZM* 27/28, 313.-346.
- PORFIROGENET, K., 2003., *O upravljanju Carstvom*. - Zagreb.
- PULJIĆ, I., 1994., *Kroz našu prošlost. Hutovo: Dobri Do, Glimina, Mramor, Prapratnica, Previš, Tuhinje, Vjetrenik, Zelenikovci*. (Priredio Ivica Puljić). - Mostar, 117.-283.
- PULJIĆ, I., 1995.a, *Neum - povijesna domovina Hrvata. Neum: zemlja i zavičaj Hrvata. Humski zbornik* 1. Neum, 11.-117.
- PULJIĆ, I., 1996., *Crkvene prilike u srednjovjekovnoj Humskoj zemlji*. - *Humski zbornik* 2. *Zbornik znanstvenog simpozija: Povijest hrvatskog Počitelja održanog 16. i 17. veljače 1996. god. u Čapljini. Čapljina, Zagreb*, 88.-150.
- PULJIĆ, I., 1997., *Je li u Stocu bila biskupija?* - *Crkva na kamenu* 12, 13.
- PULJIĆ, I., 1999., *Stolac - sjedište kasnoantičke biskupije sarsenterensis*. - *Humski zbornik* 4. *Stolac u povijesti i kulturi Hrvata*. Zagreb, Stolac, 93.-116.
- RAČKI, F., 1894., *Thomas Archidiaconus: Historia salonitana. Scriptores, vol. III*. - Zagrabiae.

RADIMSKY, V., 1892., Arheološke crtice. - *GZM* 4, 221.-230.

RADIMSKY, V., 1894., Starine kotara županjačkog u Bosni. - *GZM* 6, 283.-319.

RIBAREVIĆ NIKOLIĆ, I., 1998., Genesis and formation of a complex type of church using early christian churches in Hercegovina as examples. - *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae. Radovi XIII. međunarodnog kongresa za strokršćansku arheologiju, II.* Split, Città del Vaticano, 693.-714.

RUPČIĆ, B., 1957., Povodom članka dra N. M-a - Gdje je bilo sjelo biskupije Sarsiterensis? - *Dobri Pastir* 8, 69.-84.

RUPČIĆ, B. 1959., Odgovor na odgovor dra N. M-a o sijelu biskupije Sarsiterensis. - *Dobri Pastir* 9, 78.-87.

SCHALLMAYER, E., 1990., *Der römischen Weihebezirk von Osterburken. Band 1. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarii – Inschriften des Römischen Reiches (Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg, Band 40).* - Stuttgart.

СЕРГЕЈЕВСКИ, Д., 1938., I. Римски споменици из Босне; II. Римски натписи из Босне. *Споменик LXXXVIII.* Српска краљевска академија, Други разред 69. - Београд.

SERGEJEVSKI, D., 1962., Rimska cesta Narona – Leusinium. (Prethodno istraživanje). - *GZM* 17, 111.-113.

SERGEJEVSKI, D., 1935., Iz rimske arheologije. - *GZM* 47, 17.-22.

SKOK, P., 1922., Prilozi ispitivanju hrvatskih imena mjesta. - *Nastavni vjesnik* 30, 129.-133.

SKOK, P., 1972., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga druga.* - Zagreb.

SKOK, P., 1973., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća.* - Zagreb.

ŠANJEK, F., 1991., *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7-20. st.).* Zagreb, 1991.

ŠANJEK, F., 1996., *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7-20. st.).* - Zagreb.

ŠANJEK, F., 1997., Crkva i kršćanstvo. *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. I., srednji vijek (VII-XII. stoljeće) rano doba hrvatske kulture.* Zagreb, 217.-236.

Šematizam 1975. = Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji, Crkve v Jugoslaviji. - Zagreb.

ŠIMUNOVIĆ, P., 1986., *Istočnojadranska toponimija.* - Split.

ŠIŠIĆ, F., 1914., *Priručnik izvora hrvatske historije. Dio I. Čest 1. (do god. 1107). Uvod, natpisi i isprave.* - Zagreb.

ШИШИТ, Ф., 1928., *Летопис пона Дукљанина.* – Београд, Загреб.

ŠIŠIĆ, F., 1990., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Pretisak izdanja iz 1925.* - Zagreb.

ŠKEGRO, A., 1999.-2000., Dalmion/Delmion i Delminium – kontroverze i činjenice. - *Opuscula archaeologica* 23-24, 395.-403.

- ŠKEGRO, A., 2000., Duvanjski prostori u antici. - *Duvanjski zbornik. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa "Duvanjski kraj kroz povijest"*, Tomislavgrad, 6-7. srpnja 2000. Zagreb, Tomislavgrad, 79.-113.
- ŠKEGRO, A., 2001., Kršćanstvo na stolačkom području do osmanlijske okupacije. - *Motrišta. Matica hrvatska Mostar, Prosinac, 2001.*, 72.-78.
- ŠKEGRO, A., 2002., Kršćanstvo na stolačkom području do osmanlijske okupacije. - *Stolac mjesto spora umjesto razgovora. Radovi s Okruglog stola Stolac, 5. listopada 2001. Dodatak Prilog dijalogu između kršćanstva i islama.* Stolac, 11.-25.
- ŠKEGRO, A., 2002.a, *Na rubu opstanka. Duvanjska biskupija od utemeljenja do uključenja u bosanski apostolski vikarijat.* - Zagreb.
- ŠKEGRO, A., 2003., Rimski spomenici iz Bosne i Hercegovine. - *VAMZ 36*, 135.-164.
- ŠKEGRO, A., 2005., The Bestoen bishopric in the light of prior research. - *Arheološki vestnik 56*, 369.-389.
- TOMASCHEK, W., 1880., Die vor-slawische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crnagora und der angrenzenden Gebiete. - *Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien.* Wien, 497.-528., -567.
- TRUHELKA, Ć., 1892., Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine. - *GZM 4*, 340.-365.
- TRUHELKA, Ć., 1931., *Starokršćanska arheologija.* - Zagreb.
- UJEVIĆ, A., 1991., *Imotska krajina. Drugo prošireno izdanje.* - Imotski.
- VANINO, M., 1998., Prve pojave kršćanstva u Bosni. *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463. Knjiga Prva. Treće izdanje.* Sarajevo, 138.-158.
- VASILJ, S., 1993., Od rimskog osvajanja do bana Kulina. - *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini.* "Hrvatsko kulturno društvo Napredak". Sarajevo, 5.-36.
- VEGO, M., 1957., *Naselja bosanske srednjevjekovne države.* - Sarajevo.
- VIDOVIĆ, M., 1996., *Povijest Crkve u Hrvata.* - Split.
- VUČIĆ, J., 2005., Ecclesia Naronitana / Prostor i granice. - *VAHD 96*, 159.-170.
- VULIĆ, N., 1923., Sarsiteron. - *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. neue Bearbeitung. Begonnen von Georg Wissowa. Zweite Reihe R-Z. Zweiter Band.* Stuttgart, 1923, 51.
- ZANINOVIĆ, M., 1987., Ston u prethistoriji i antici. - *Zbornik radova u čast 650. obljetnice izgradnje Stona i Malog Stona.* Ston, 7.-24.

Die Diözese von *Sarsenterum*

Dr. sc. Ivica PULJIĆ

BiH – 88390 NEUM

Trg Gospe od Zdravlja 1

Tel./fax: 00387/36/880 048;

e-mail: don.ivica.puljic@tel.net.ba

Dr. sc. Ante ŠKEGRO

Kroatisches Institut für Geschichte

HR-10000 ZAGREB

Opatička 10

Tel. 00385/1/4851721; fax: 01/4851725

e-mail: askegro@isp.hr

Die Diözese von *Sarsenterum* wird erstmalig in den Akten der zweiten Synode erwähnt, die im Jahre 533 in *Salona* unter der Leitung des Erzbischofs *Honorius II.* (527-547) stattfand. Während dieser Synode wurden neue Diözesen in *Sarsenterum*, *Muccur* und *Ludrum* (*in Sarsentero, Muccuro et Ludro*) gegründet und ihre Bischöfe konsekriert. Es wurde auch notiert, dass dieser Diözese die Basiliken aus dem Gebiet von *Dellontino* und *Stantino*, *Nouense* (*Neuense*) *per Rusticiarum, Potuatico et Beuzavatico* (*Benzavatico*) und noch einige andere zugeteilt wurden (*Sarsenterensis episcopos basilicas, quae in monicipiis Dellontino, Stantino, Nouense (Neuense) per Rusticiarum, Potuatico et Beuzavatico (Benzavatico) et supra constitutae sunt*). Da es noch immer keine epigraphische Bestätigung von *Sarsenterum* (*Sarsiteron*) gibt, müssen sich die Forscher auf andere wie z. B. itinerarische und geographische Quellen sowie auf Resultate archäologischer Forschungen stützen. Mit diesem Problem befaßten sich viele Autoren wie z. B. Joannes Lucius (1604-1679), Daniele Farlati (1690-1773) u. a. Mit Ausnahme von Dominik Mandić (1889-1973), Bonicije Rupčić (1920-1984) und Ivica Puljić beschäftigten sich alle anderen Autoren mit dieser Problematik nur nebenbei, wobei sie andere Fragen aus der Spätantike oder dem Frühmittelalter zu lösen versuchten. Ihre Hypothesen über diese Diözese standen oft im Gegensatz zu den kirchlichen Normen, die für die Gründung bzw. Jurisdiktion einer Diözese in jener Zeit galten. Die meisten Autoren richteten sich nach Wilhelm Tomaschek (1841-1901), Frane Bulić (1846-1934) und Ferdo Šišić (1869-1940) nach, da es um hervorragende Autoritäten ging. Ihre Thesen sind aber oft fragwürdig. Nach einigen Autoren befand sich der Sitz der Diözese von *Sarsenterum* in Aržano bei Imotski in Dalmatien, wobei sie sich vom Stolac-Gebiet im Osten bis zum Gebiet von Buško Blato und Šuica im Nordwesten der Herzegowina erstreckte. Das Gebiet von Duvno sollte zur selben Zeit der Diözese von *Muccur* gehören. Andere Autoren waren der Meinung, *Sarsenterum* lag auf dem Gebiet von Konjic (Nordherzegowina), Mostar bzw. Stolac, wobei das Gebiet breit um den Unterlauf der Neretva der Diözese von *Narona* gehören sollte.

Die Autoren dieses Artikels vertreten die These, dass das Gebiet des illyrischen Stamms *Narensae* vom Dabar-Feld südöstlich von Stolac dem *Nouense per Rusti-*

ciarum entsprechen könnte, *Pecuaticum* wäre die Hochebene von Nevesinje, wobei sich das Gebiet von *Beuzavaticum* (*Benzavaticum*) im ostherzegowinischen Raum befinden könnte.

In der Antike war es üblich, eine neue Diözese nur in solchen Orten zu gründen, die einer solchen Ehre würdig waren. Daraus läßt sich schließen, dass man den Sitz der Diözese von *Sarsenterum* in den Resten der zweitgrößten antiken Siedlung im Unterlauf der Neretva suchen sollte. Die Entwicklung dieser Siedlung und auch ihre Bedeutung für einen großen Raum ist mit der Sonderstellung der Daorsen eng verbunden. Die Verbindung zwischen *Stantino*, *Dellontino* und der antiken Siedlung im heutigen Stolac war auch geographisch günstiger als mit Naronia oder mit einem anderen Bistum. Das Christentum wurzelte sich hier noch in der Zeit vor Constantius I. Viele Reste der sakralen Objekte weisen darauf hin, dass das Christentum hier in der Spätantike in hoher Blüte stand, was wiederum die Voraussetzung für die Gründung einer Diözese war. Die Diözese von *Sarsenterum* erlosch nicht mit dem Eindringen der Barbaren in das Gebiet. Ihr Bischof suchte nämlich die Unterkunft in seiner Pfarrei *Stantino* (Ston) in Süddalmatien. So wird diese Diözese später zur Diözese von Ston bzw. von Zahumlje. Den Namen bekam sie nach dem Fürstentum, in dem sie damals lag. Die in Split abgehaltenen Synoden in den Jahren 925 und 928 bestreiteten ihr nicht das Recht auf die Existenz.

Schlüsselwörter: Römisches Dalmatien, frühes Christentum, Diözese von *Sarsenterum*, Diözese von Ston